

Waakhond of schoothond?

een onderzoek naar de Nederlandse berichtgeving over de steun van het kabinet Balkenende aan de oorlog in Irak.

Collignon

De komende dorpsverkiezingen

Ester Gould
Weesperzijde 132-II
1091 ER Amsterdam
T: 020 – 66 50 333
E: egould@freeler.nl
Studentnummer : 9444246

Journalistiek en Media (MA)
Variant: research & redactie
Universiteit van Amsterdam
Begeleidende docent: Mirjam Prenger
11 januari 2007

‘How is the world ruled and led to war?
Diplomats lie to journalists and believe these
lies when they see them in print.’

Karl Kraus

‘Omission is the most powerful form of lie’

George Orwell

Inhoudsopgave

	<u>Pag.</u>
1. Inleiding	4
1.1 Een omstreden oorlog	4
1.2 De Nederlandse berichtgeving over de steun aan de oorlog	5
1.3 De mediastilte na het onderzoek van NRC-journalist Joost Oranje	8
1.4 Televisieberichtgeving gedurende twee perioden	9
1.5 Zelfcensuur als hoofdvraag	11
1.6 Een actueel onderwerp van debat	12
2. Zelfcensuur in de journalistiek	13
2.1 De nieuwswaardigheid van het onderwerp	13
2.2 Zelfcensuur in oorlogstijden	15
2.3 Zelfcensuur: mogelijke factoren	17
3. “Een onvermijdelijke oorlog” - de televisieberichtgeving voorafgaand aan en tijdens de oorlog tegen Irak	20
3.1 Netwerk: november 2002 – mei 2003	20
3.2 Interviews met hoofdredacteuren van Netwerk	23
3.2.1 Maria Henneman	23
3.2.2 Kees Boonman	24
3.3 NOVA/Den Haag Vandaag: november 2002 – mei 2003	25
3.4 Interviews met de hoofdredacteur en een verslaggever en redacteur van NOVA	27
3.4.1 Carel Kuyl	28
3.4.2 Tom Kleijn en Monique Wijnans	29
4. “Een omstreden oorlog” - de televisieberichtgeving ten tijde van de onthullingen over de legitimering van de oorlog	32
4.1 Netwerk: augustus 2003 – december 2004	33
4.2 Interviews met hoofdredacteuren van Netwerk	34
4.2.1 Maria Henneman	34
4.2.2 Kees Boonman	36
4.3 NOVA/Den Haag Vandaag: augustus 2003 – december 2004	38
4.4 Interviews met de hoofdredacteur en een verslaggever en redacteur van NOVA	39
4.4.1 Carel Kuyl	39
4.4.2 Tom Kleijn en Monique Wijnans	41
5. Conclusie	44
5.1 Resultaten op basis van de geselecteerde uitzendingen	45
5.2 Resultaten op basis van de interviews	47
5.3 Conclusies over zelfcensuur	50
Bijlagen	
1: Lijst van geraadpleegde literatuur	53
2: Chronologisch overzicht van de Nederlandse besluitvorming inzake de Irak-oorlog en de geselecteerde uitzendingen van Netwerk en NOVA.	55

1. Inleiding

1.1 Een omstrede oorlog

Op 18 maart 2003 besloot het demissionair kabinet Balkenende I politieke steun te verlenen aan het Amerikaanse besluit om de oorlog tegen Irak (19 maart – 1 mei 2003) zonder VN-mandaat te beginnen. ‘De wereld staat aan de vooravond van een oorlog die niemand heeft gewild’, zo verklaarde minister-president Balkenende in de Tweede Kamer, ‘het regime in Bagdad laat ons echter geen andere keuze.’ Volgens de minister-president was de internationale gemeenschap het er volstrekt over eens ‘dat van Saddam een zeer grote dreiging uitgaat.’¹

In werkelijkheid was er van eensgezindheid over de kwestie Irak weinig sprake. Groot-Brittannië gold in militaire en ideologische zin als de grootste bondgenoot van de Verenigde Staten, daarentegen spraken landen als Frankrijk, Duitsland, Rusland en China zich fel uit tegen een preventieve oorlog zonder mandaat. De internationale gemeenschap was, evenals de Europese Unie, ernstig verdeeld geraakt en de onderlinge verhoudingen waren gespannen. Het feit dat president Bush de aanval op Irak presenteerde als onderdeel van zijn “War on Terror” door te suggereren dat Saddam Hussein banden onderhield met terroristische organisaties als Al Qaeda, droeg bij aan de polarisatie. Op 20 september 2001, ruim een week na de aanslagen op de Twin Towers, had Bush immers gesteld dat landen over de hele wereld voor een beslissing stonden: ‘either you are with us, or you are with the terrorists.’² Over het feit dat Saddam Hussein een verwerpelijke, dictatoriale regime voerde bestond veel consensus; nu moest echter stelling worden ingenomen over de Amerikaans-Britse bewering dat Irak beschikte over massavernietigingswapens, banden onderhield met terroristen en daarmee een acute bedreiging vormde voor de wereldvrede.

De Nederlandse regering koos voor de kant van de Amerikanen en Britten en sloot zich aan bij de coalitie, bekend onder de Amerikaanse naam “Coalition of the Willing”. Het officiële regeringsstandpunt was dat de oorlog, hoe onwenselijk dan ook, onvermijdelijk was geworden gezien het feit dat Irak al twaalf jaar lang niet tegemoet was gekomen aan de wensen van de VN-Veiligheidsraad, waaronder de in november 2002 aangenomen resolutie 1441.³ Deze resolutie eiste van Saddam Hussein onmiddellijke, onvoorwaardelijke en actieve medewerking bij het

¹ Uit de verklaring van minister-president Balkenende in de Tweede Kamer naar aanleiding van de situatie in Irak, 18 maart 2003. (<http://www.minaz.nl/data/1047994987.pdf>)

² Uit de verklaring van president Bush in het Amerikaanse Congres, 20 september 2001. (<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>)

³ Uit de verklaring van minister-president Balkenende in de Tweede Kamer, 18 maart 2003.

onschadelijk maken van zijn wapens. Niet volledig tegemoet komen aan die eis zou volgens de resolutie “serious consequences” - ernstige gevolgen - moeten hebben.⁴ In de ogen van de regering lag in die term de legitimatie voor het gebruik van geweld, een stelling die reeds voor het uitbreken van de oorlog door veel volkenrecht deskundigen in twijfel werd getrokken. De Veiligheidsraad had bij het opstellen van resolutie 1441 immers bewust de term “all necessary means” (alle noodzakelijke middelen – de gebruikelijke formulering bij de Verenigde Naties voor militair optreden) vermeden. Een sluitende juridische onderbouwing voor deze preventieve oorlog ontbrak simpelweg. Ook VN-secretaris-generaal Kofi Annan noemde het militaire optreden later ‘een illegale actie’.⁵

Inmiddels is niet alleen de legitimatie van de Irak-oorlog zeer omstreven; ook de rol die de Amerikaanse en Britse media daarin hebben gespeeld is veelvuldig bekritiseerd. In Nederland is de afgelopen drie jaar uitvoerig bericht over de groeiende kritiek op Bush, Blair en de volgzame houding van de Amerikaanse en Britse media. De vraag rijst echter hoe kritisch en onafhankelijk onze eigen media zijn geweest ten opzichte van de Nederlandse steun aan “Operation Iraqi Freedom”, zoals de aanval door de Amerikanen werd genoemd.

1.2 De Nederlandse berichtgeving over de steun aan de oorlog

Ik denk dat de Nederlandse media in het algemeen ons in de steek hebben gelaten. Ze hebben niet duidelijk gemaakt dat onze oude bondgenoot Amerika niet meer bestaat.⁶

Met deze uitspraak spreekt hoogleraar Karel van Wolferen zich in 2005 in het programma *Buitenhof* opvallend kritisch uit over de rol van de Nederlandse journalistiek in de berichtgeving over de Irak-oorlog. Ook defensiespecialist Rob de Wijk gaf tijdens een discussie in *NOVA* - op de vooravond van de oorlog - zijn kritiek op de wijze waarop het debat gevoerd werd: ‘Waar iedere keer in de discussie aan voorbij wordt gegaan, is het feit: wat is nu eigenlijk de aanleiding geweest van dit hele gedoe rond Irak?’ In zijn ogen draaide het allemaal niet om de vermeende aanwezigheid van massavernietigingswapens of de schending van VN-resoluties, maar om de Amerikaanse machtspolitiek. Niemand kon immers beweren dat Irak de afgelopen tien jaar een bedreiging was geweest voor de directe omgeving.⁷

⁴ Uit de verklaring van minister-president Balkenende, 18 maart 2003.

⁵ Uit een BBC-interview met Kofi Annan, 16 september 2004.
(http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3661976.stm)

⁶ Karel van Wolferen in het discussieprogramma *Buitenhof*, 2 oktober 2005.

⁷ Rob de Wijk in het actualiteitenprogramma *NOVA*, 17 maart 2003.

Vooropgesteld dient te worden dat de (voorgenomen) aanval op Irak een internationale kwestie was die aanleiding gaf tot een immense stroom aan buitenlandse berichtgeving in de Nederlandse media. Dit onderzoek richt zich echter specifiek op de berichtgeving over de (eventuele) *Nederlandse* steun aan “Operation Iraqi Freedom”. Niet alleen is een inhoudelijke keuze noodzakelijk gezien de geringe omvang van deze scriptie, de Nederlandse steun aan de aanval op Irak kan zonder twijfel een nieuwswaardig onderwerp worden genoemd. Zo blijkt uit gezamenlijk, gebundeld mediaonderzoek naar de berichtgeving voorafgaand aan en tijdens de Irak-oorlog in twaalf landen, dat er in bijvoorbeeld Duitsland, Griekenland en Turkije ruime aandacht was voor het eigen regeringsstandpunt en de binnenlandse publieke opinie over de inval.⁸ Ondanks een stortvloed aan buitenlands nieuws over de crisis werd in de geschreven pers in deze drie landen regelmatig gekozen voor een binnenlandse invalshoek.

Centraal voor deze scriptie is de vraag in hoeverre de Nederlandse journalistiek kritisch en onafhankelijk heeft bericht over de Nederlandse politieke steun aan de aanval op Irak (19 maart - 1 mei 2003) en over de argumenten op basis waarvan die steun tot stand kwam. Deze kwestie is gecompliceerd aangezien het officiële regeringsstandpunt luidt dat noch de aanwezigheid van massavernietigingswapens, noch vermeende banden met terroristen of het regime van Saddam Hussein ten grondslag hebben gelegen aan haar besluit, maar enkel en alleen het jarenlang schenden van VN-resoluties, waaronder resolutie 1441, door het Iraakse regime.

Toch kan bij deze bewering terecht vraagtekens worden gesteld, zoals *NRC Handelsblad*-journalist Joost Oranje in zijn artikel ‘Hollandse oorlogslogica’ heeft gedaan.⁹ De door de Verenigde Naties geëiste ontwapening van Saddam *ging* immers om de vermeende aanwezigheid van massavernietigingswapens en vormde de grondslag op basis waarvan de Verenigde Staten en Groot-Brittannië besloten militair in te grijpen. Daarnaast stelde het kabinet meerdere malen dat het een volstrekt “soevereine afweging” had gemaakt, een afweging die blijkbaar toegevoegd werd aan het feit dat resolutie 1441 was geschonden. Ook verwees minister-president Balkenende in diverse uitspraken - waaronder zijn verklaringen in de Tweede Kamer en een televisierede gericht aan het Nederlandse volk - naar het gevaar van Saddam Hussein voor de vrede en een mogelijke “toekomstige samenwerking” met terroristische groeperingen.¹⁰

⁸ Stig A. Nohrstedt & Rune Ottosen (ed.), *Global War – Local Views: media images of the Iraq War* (Nordicom, 2005)

⁹ Joost Oranje, ‘Hollandse oorlogslogica’ in *NRC Handelsblad*, 12 juni 2004.

¹⁰ Zie de verklaring van minister-president Balkenende in de Tweede Kamer, 18 maart 2003 alsmede zijn korte verklaring op de Nederlandse televisie op 20 maart 2003 (<http://www.nieuwsbank.nl/inp/2003/03/20/R049.htm>)

Al met al waren er vier dominante argumenten op basis waarvan er in de politiek en de journalistiek over de kwestie gedebatteerd werd: 1) de onbereidwilligheid van Irak om volledig mee te werken aan resoluties van de Verenigde Naties waarin ontwapening werd geëist 2) de vermeende aanwezigheid van massavernietigingswapens 3) de vermeende banden met Al Qaeda en terrorisme en 4) de tirannie van Saddam Hussein.¹¹

Wanneer de Nederlandse regering stelt dat zij een geheel eigen afweging heeft gemaakt voorafgaand aan het besluit om de oorlog te steunen, kan ironisch genoeg diezelfde vraag worden gesteld ten aanzien van de berichtgeving in de Nederlandse media. In hoeverre heeft men zich volgzzaam opgesteld ten opzichte van het regeringsstandpunt inzake Irak en in hoeverre zijn er tijd, geld en middelen gestoken in zelfstandige nieuwsgaring?

De (mogelijke) Nederlandse steun aan de inval was niet alleen een nieuwswaardig onderwerp in de periode voorafgaand aan en tijdens de oorlog. Onthullingen in de Amerikaanse en Britse media dat de informatie, op basis waarvan militair was opgetreden, bewust aangedikt dan wel verzonnen was, deden opnieuw de journalistieke vraag rijzen hoe legitiem de steun van het kabinet Balkenende is geweest. Vooral in deze periode - na de aanval - is het opvallend hoe weinig de Nederlandse media expliciet over de steun van het kabinet Balkenende en de daaruit voortvloeiende morele verantwoordelijkheid voor de oorlog hebben bericht, uitzonderingen daargelaten.

Op 15 april 2004 zond *Zembla* bijvoorbeeld de aflevering 'De waarheid van de wapeninspecteurs' uit, waarin werd betoogd door diverse oud-wapeninspecteurs dat de Nederlandse overheid had kunnen weten dat het zeer onwaarschijnlijk was dat Saddam Hussein massavernietigingswapens bezat.¹² Nog geen twee maanden later publiceerde Joost Oranje de resultaten van zijn research naar de Nederlandse besluitvorming inzake Irak.¹³ De uitzending van *Zembla* en het artikel in *NRC Handelsblad* brachten opvallend weinig roering teweeg in de media. Het is daarom interessant om hier kort stil te staan bij het onderzoek van Joost Oranje, als voorbeeld van mogelijke research naar dit onderwerp, maar ook omdat zijn nieuwsverhaal nauwelijks navolging kreeg.

¹¹ Karien Vermeulen, 'Who leads who': een explorerend onderzoek naar de relatie tussen de Amerikaanse media en het Amerikaans buitenlands beleid voorafgaand en gedurende de oorlog in Irak (Universiteit van Amsterdam; 2004).

¹² Kees Schaap, 'De waarheid van de wapeninspecteurs' in *Zembla*, 15 april 2004.

¹³ Joost Oranje, 'Hollandse oorlogslogica' in *NRC Handelsblad*, 12 juni 2004.

1.3 De mediastilte na het onderzoek van *NRC*-journalist Joost Oranje

Op de redactie van *NRC Handelsblad* was de relatieve stilte over het feit dat Nederland de omstreden oorlog tegen Irak politiek had gesteund wel vaker een onderwerp van gesprek, aldus Joost Oranje tijdens een voor dit onderzoek gehouden interview.¹⁴ Aangespoord door buitenlandredacteur Carolien Roelants, besloot Oranje zich te verdiepen in het onderwerp en te onderzoeken wat de “eigen afweging” van de Nederlandse regering was geweest, hoe die tot stand was gekomen en welke rol onze eigen inlichtingendiensten daarbij hadden gespeeld. Gaandeweg en mede op basis van anonieme bronnen bij de departementen van Buitenlandse Zaken en Defensie, leverde zijn research twee belangrijke bevindingen op: de militaire inlichtingendienst (MIVD) trok ‘regelmatig andere conclusies’ over de massavernietigingswapens dan George Bush en Tony Blair en op de juridische afdelingen van beide departementen was voorafgaand aan de oorlog getwijfeld aan de rechtmatigheid ervan. Zijn research resulteerde op 12 juni 2004 in plaatsing van het uitgebreide artikel ‘Hollandse oorlogslogica’ in het *Zaterdag Bijvoegsel* en een naar het artikel verwijzend nieuwsbericht op de voorpagina van *NRC Handelsblad*.

Hoewel het stuk leidde tot Kamervragen en een daaropvolgend debat met minister Kamp van Defensie, waren de journalistieke reacties op het stuk nogal mat. Het verhaal kwam de dag na publicatie kort ter sprake bij het programma *Buitenhof* en werd vermeld door *het ANP* en *de Volkskrant*, toch bleef een serieuze ‘follow-up’ door de media en een publiek debat over het nieuwsverhaal uit. Van het Kamerdebat met Kamp, waarbij de bevindingen van zijn research een rol speelden, herinnert Oranje zich zelfs dat hij als *enige* journalist op de publieke tribune aanwezig was. Hoewel bewust van een sfeer van lamelendigheid rond dit thema en de algemene navelstaarderij na de periode Fortuyn, koesterde Oranje de illusie dat zijn onderzoek het debat zou doen aanzwengelen; het ging immers om een journalistiek verhaal met verschillende elementen die doorgaans voor opwinding zorgen: onthullingen, inlichtingendiensten, een onvolledig ingelichte Kamer en politieke kopstukken.

Joost Oranje kreeg na deze publicatie van sommige collega-journalisten te horen dat ze aan ‘zo’n groot onderzoek’ toch niks toe konden voegen. Inderdaad had Oranje van zijn bronnen exclusiviteit gevraagd; het zogenaamde “dichttimmeren” van bronnen is immers gebruikelijk in de onderzoeksjournalistiek. Desalniettemin verdiende het verhaal ruime aandacht in de media: het ging om de morele regeringsverantwoordelijkheid voor een uiterst omstreden oorlog en bevatte opmerkelijke onthullingen over wat zich achter de schermen bij de Ministeries had afgespeeld.

¹⁴ Uit een interview met Joost Oranje gehouden op 8 december 2006.

Volgens Oranje heeft de steun aan de Irak-oorlog in Nederland nooit de lading gekregen die deze in de buitenlandse journalistiek wel kreeg en heeft de Nederlandse journalistiek dan ook steken laten vallen. ‘Dat geldt ook voor het NRC hoor, ik heb me ook wel eens afgevraagd: “waarom hebben wij dit niet eerder gedaan?”’

Gevraagd naar mogelijke verklaringen voor het feit dat dit onderwerp niet heeft willen ontvlammen in de Nederlandse journalistiek, noemt Joost Oranje drie belangrijke aspecten: het feit dat het officieel om *politieke* steun ging – een nogal abstract en halfslachtig begrip; het maatschappelijke en journalistieke klimaat in Nederland, door Oranje omschreven als ‘een gebrek aan collectieve verontwaardiging’ (waarbij het relatief weinig inhoudelijke debat over alle Nederlandse militaire missies sinds 11 september 2001 opvalt); en tot slot het algemene gebrek aan kwaliteit in de Nederlandse journalistiek. Zeker in de Nederlandse televisieberichtgeving spelen de beperkingen van het medium, het gebrek aan kennis van zaken bij presentatoren en ook journalistieke luiheid volgens hem een rol. ‘Bij gesprekken met de betrokken politici wordt er hoogstens gevraagd waarom er hier geen onderzoek moet komen aangezien dat in het buitenland wel is gebeurd, maar veel verder komen ze niet.’ In de ogen van Oranje is het gebrek aan kritische berichtgeving dan ook eerder aan onkunde te wijten dan aan onwil.

1.4 Televisieberichtgeving gedurende twee perioden

In dit onderzoek zal ik mij beperken tot het medium televisie en in het bijzonder tot de actualiteitenprogramma’s van de publieke omroep. Het belang van televisieberichtgeving in tijden van oorlog is immers uit onderzoek gebleken: 97 procent van alle Nederlanders volgde de geallieerde aanval op Irak via de televisie. Mijn keuze voor de actualiteitenprogramma’s *Netwerk* en *NOVA* is gebaseerd op het feit dat deze rubrieken, aanvullend op het nieuws, achtergronden en discussies bieden en dus een sterke nieuwsduidelende functie hebben. Beide programma’s hebben uitgebreid aandacht besteed aan zowel de mogelijke en later werkelijke oorlog tegen Irak als de onthullende nasleep ervan. Bij de selectie van de uitzendingen voor dit onderzoek gold nogmaals als criterium dat er *expliciet* werd bericht over de (eventuele) Nederlandse steun aan de oorlog.¹⁵

¹⁵ Een overzicht van de voor dit onderzoek bestudeerde uitzendingen is bijgevoegd; zie bijlage 2.

De eerste periode die ik zal onderzoeken loopt van **november 2002 tot 1 mei 2003**, de dag waarop president Bush officieel het einde van de oorlog verkondigde. Hoewel het intensieve PR-offensief van de Amerikaanse overheid om een oorlog tegen Irak te beginnen reeds in september 2002 begon, vond het officiële verzoek aan Nederland om steun te verlenen plaats op 21 november 2002. Wel is het opmerkelijk dat minister-president Balkenende al op 19 september 2002 – tijdens de Algemene Beschouwingen – meldde dat hij van mening was dat de Verenigde Staten het recht hadden om Irak desnoods via militaire dreiging te dwingen de massavernietigingswapens op te ruimen. Het derde hoofdstuk zal aan deze eerste periode worden gewijd.

De tweede periode loopt van **augustus 2003 tot eind 2004** en komt in hoofdstuk vier aan bod. Op 28 augustus 2003 vond immers een belangrijk Kamerdebat plaats over de vraag op welke gronden Nederland begin 2003 politieke steun verleende aan de oorlog in Irak. Deze onderzoeksperiode wordt afgesloten met het jaar 2004, aangezien toen reeds zeer veel bekend was geworden over het ontbreken van massavernietigingswapens, het feit dat Saddam geen banden onderhield met Al Qaeda en het feit dat de oorlog tegen Irak reeds in 2001 op de agenda stond van de Amerikaanse overheid. Hoewel een onderzoeksperiode van zeventien maanden wellicht lang lijkt, is het praktisch uitvoerbaar aangezien *NOVA* en *Netwerk* gedurende deze periode opmerkelijk weinig items over de Nederlandse steun hebben uitgezonden.

De geselecteerde uitzendingen van *NOVA* en *Netwerk* zullen kort worden omschreven maar worden niet grondig geanalyseerd. Met de beknopte beschrijvingen van de uitzendingen (zie paragrafen 3.1 en 4.1 (*Netwerk*) en 3.3 en 4.3 (*NOVA*)) wordt gepoogd een algemeen beeld te schetsen, waarbij de nadruk ligt op kenmerkende en opvallende aspecten van de berichtgeving in beide rubrieken. Zo is het bijvoorbeeld aannemelijk dat een rubriek als *NOVA/Den Haag Vandaag* regelmatig voor een parlementaire invalshoek zal hebben gekozen, terwijl *Netwerk* onder andere bekend staat om verhalen met een persoonlijke, humane invalshoek.

Hoewel het van belang is om te schetsen hoe beide actualiteitenprogramma's *wel* over het onderwerp hebben bericht, richt dit onderzoek zich op het *niet* of *eenzijdig* berichten over de Nederlandse steun aan de aanval op Irak. Als gevolg daarvan ligt de nadruk in deze scriptie op de interviews met journalisten die werkzaam zijn voor beide rubrieken. Hen zal gevraagd worden naar factoren die in hun ogen een rol hebben gespeeld bij de journalistieke keuzes die gemaakt zijn. Het doel van deze interviews is het formuleren van antwoorden op de vraag in hoeverre *zelfcensuur* mogelijk een rol heeft gespeeld en zo ja, welke verklaringen daarvoor te geven zijn.

1.5 Zelfcensuur als hoofdvraag

Zelfcensuur is een beladen term die connotaties oproept van dictatoriale regimes waar geen enkele mate van persvrijheid bestaat. De meeste Nederlandse journalisten zullen dan ook niet graag toegeven dat zij zich hieraan “schuldig maken”. Toch plegen ook zij, net als alle journalisten, vormen van zelfcensuur. Onder zelfcensuur wordt, binnen het project waar deze scriptie onderdeel van uitmaakt, het volgende verstaan¹⁶:

1. een in potentie nieuwswaardig onderwerp bewust niet behandelen vanwege oorzaken die niets met journalistieke criteria te maken hebben;
2. een onderwerp wel behandelen, maar daarvoor bewust eenzijdige bronnen gebruiken en andere, even nieuwswaardige bronnen bewust vermijden;
3. bij het publiceren van een artikel c.q. het uitzenden van een reportage nieuwswaardige informatie bewust niet vermelden;
4. alsnog afzien van het publiceren van een nieuwswaardig artikel c.q. het uitzenden van een nieuwswaardige reportage uit angst voor represailles, afkeuring, verlies van goede contacten, et cetera.

Aangezien er op het eerste gezicht sprake lijkt te zijn van een in essentie nieuwswaardig onderwerp *niet* grondig behandelen - en mogelijk *bewust* niet grondig behandelen - is de hoofdvraag van dit onderzoek de volgende:

In hoeverre heeft zelfcensuur een rol gespeeld in de Nederlandse televisieberichtgeving over de (eventuele) Nederlandse steun aan de oorlog tegen Irak?

Bij deze hoofdvraag horen drie subvragen:

- In hoeverre heeft de televisiejournalistiek kritisch en onafhankelijk bericht over de Nederlandse steun aan de Irak-oorlog voorafgaand aan/gedurende de inval?
- In hoeverre heeft de televisiejournalistiek kritisch en onafhankelijk bericht over de Nederlandse steun aan de Irak-oorlog ten tijde van de onthullingen over de legitimering van de oorlog?

¹⁶ Mirjam Prenger, ‘Zelfcensuur in de Nederlandse Journalistiek’, 29 oktober 2006. (Universiteit van Amsterdam)

- Welke verklaringen kunnen worden gegeven voor de wijze van verslaggeving (waarbij mogelijk vormen van zelfcensuur een rol spelen)?

Gedurende het hele journalistieke proces – vanaf de nieuwsselectie tot aan een uitzending of publicatie – worden keuzes gemaakt en zijn er zowel externe als interne invloeden die kunnen leiden tot zelfcensuur. In het volgende hoofdstuk zal ik dieper ingaan op de factoren die mogelijk een rol hebben kunnen spelen in de wijze waarop er werd bericht over het Nederlands perspectief op de inval.

1.6 Een actueel onderwerp van debat

Als noot dient vermeld te worden dat het publieke en politieke debat over de oorlog tegen Irak in 2003 nog altijd voortduurt. Eind 2006 schreven veel columnisten – voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november – opiniestukken over de vraag of het kabinet zich niet diende te verantwoorden voor de politieke steun toentertijd, een besluit dat niet minder omstreden is geworden gezien de totale chaos die in Irak heerst. Ook op internet wordt op diverse fora en websites scherpe kritiek geuit en is onder andere het burgerinitiatief ‘Openheid over Irak’ opgericht, dat ‘antwoorden wil op vragen over de Nederlandse steun aan de oorlog in Irak.’¹⁷

Diverse politici hebben aangegeven een parlementair onderzoek naar de besluitvorming door het kabinet Balkenende noodzakelijk te vinden. Op 20 november 2006 liet D66-oprichter Hans van Mierlo in het programma *Paauw & Witteman* bijvoorbeeld weten dat hij het onverdraaglijk vond ‘dat we een kabinetsperiode tegemoet gaan met een premier die absoluut niet de mobiliteit heeft om dat te doen wat ongeveer de rest van de wereld heeft gedaan, om te zeggen: we hebben ons vergist, ik heb een fout gemaakt.’ Ook de PvdA heeft zich, expliciet in het slotdebat tussen de lijsttrekkers op de vooravond van de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006, hard uitgesproken voor een dergelijk onderzoek. Het is de vraag of deze partij, hoogstwaarschijnlijk regeringspartner in het nieuwe kabinet Balkenende, zich aan haar woord zal houden.

¹⁷ Zie de website van *Openheid over Irak* (<http://www.openheidoverirak.nu>)

2. Zelfcensuur in de journalistiek

2.1 De nieuwswaardigheid van het onderwerp

In 2000 publiceerde de *Columbia Journalism Review* de resultaten van een onderzoek naar zelfcensuur, in samenwerking met de Pew Research Center for the People and the Press. De onderzoekers omschrijven zelfcensuur als ‘een in essentie nieuwswaardig onderwerp niet behandelen’ en onderscheidde acht door journalisten gehanteerde argumenten voor het toepassen van zelfcensuur¹⁸:

- 1 - het onderwerp is te saai
- 2 - het onderwerp is te complex
- 3 - het is potentieel beschadigend voor (de belangen van) de uitgever
- 4 - het is potentieel beschadigend voor (de belangen van) de adverteerder
- 5 - het is potentieel beschadigend voor (de belangen van) vrienden van de chef/hoofdredactie
- 6 - het is schadelijk voor de relatie met de bron
- 7 - het is schadelijk voor het aanzien onder en de waardering van collega's
- 8 - het is schadelijk voor de eigen carrière

“Nieuwswaardigheid” is – vanzelfsprekend – geen objectief of universeel begrip en de factoren die een onderwerp nieuwswaardig maken zijn sterk contextgebonden. Bovendien is het nieuws per definitie een *selectieve* representatie van de werkelijkheid. Nieuwsselectie leidt - over het algemeen beschouwd - tot berichtgeving dat conflictgericht, persoonsgericht, negatief, afstandelijk, technisch en officieel is.¹⁹ Opgemerkt kan worden dat het onderwerp van de Nederlandse steun aan de oorlog tegen Irak deze kenmerken in zich draagt.

De bevindingen van politicologe Jacqueline Godijn, die onderzoek deed naar de berichtgeving in onder andere de Nederlandse geschreven pers in de periode voorafgaand aan “Operation Iraqi Freedom”, zijn relevant.²⁰ Zij concludeert onder andere dat, naarmate de oorlog nabij kwam, eenzijdig ingrijpen van de Verenigde Staten in toenemende mate in *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* als ongewenst, maar onvermijdelijk werd gezien. Opmerkelijker is haar stelling dat ‘de belangstelling voor de standpunten van de politieke partijen in Nederland ten aanzien van de

¹⁸ Andrew Kohut, ‘Self-censorship: Counting the Ways’, in: *Columbia Journalism Review*, mei/juni 2000.

¹⁹ Michael Schudson, *The Sociology of News* (W. W. Norton; 2003), p. 48.

²⁰ Jacqueline Godijn, *War of the Wor(l)ds: berichtgeving in de Amerikaanse en de Nederlandse pers in de periode voorafgaand aan “Operation Iraqi Freedom”* (Universiteit van Amsterdam; 2004), p. 44.

kwestie Irak zonder meer laag genoemd kan worden'.²¹ Het dilemma rondom het Nederlands standpunt kreeg volgens haar zeer weinig aandacht in de Nederlandse kranten. Als mogelijke verklaring hiervoor oppert zij dat 'de Nederlandse journalistiek de invloed van Nederland op het verloop van het conflict op de juiste waarde schat, namelijk minimaal tot niet en daarmee het onderwerp tot "minder nieuwswaardig" bestempelt."²²

Hoewel sommige Nederlandse journalisten deze stelling wellicht aanhangen, is de lage nieuwswaardigheid van het nationale dilemma eerder een aanname dan een gegeven. De door de Amerikanen en Britten geïnitieerde oorlog zou immers zonder de steun van talloze, individuele landen doorgaan. Juist in het licht van de verdeeldheid binnen de Europese Unie was het buitenlands beleid van Nederland niet onbelangrijk te noemen. In Duitsland, bijvoorbeeld, heeft niet alleen de Amerikaanse propagandacampagne ronduit gefaald, zo concluderen onderzoekers van de berichtgeving in de geschreven pers, maar ontstond er ook een eigen agendering van het nieuws waarin de nadruk werd gelegd op het binnenlands beleid ten aanzien van het conflict.²³ Weliswaar had de Duitse overheid zich fel uitgesproken tegen de plannen van Bush en Blair; toch was ook in Nederland de publieke weerstand tegen militair optreden in Irak groot.

Eind januari 2003 wees een onderzoek van CentERdate, in opdracht van de Universiteit van Amsterdam, uit dat maar liefst 89 procent van de Nederlandse bevolking tegen een oorlog zonder VN-mandaat was.²⁴ Wegens een 'gebrek aan draagkracht' voor militaire steun, zowel in de samenleving als in de Kamer, zag de regering zich dan ook gedwongen de halfslachtige term "politieke steun" te introduceren. Ook na de oorlog was er, met name in de Tweede Kamer, aandacht voor de Nederlandse besluitvorming: talloze keren zijn er kamervragen gesteld en moties ingediend, al werden deze keer op keer door een meerderheid van CDA, VVD en LPF afgevoerd. Al met al was het steunen van de aanval zowel in de politiek als in de publieke opinie omstreden en wordt het onderwerp op basis daarvan als nieuwswaardig beschouwd in dit onderzoek.

²¹ Jacqueline Godijn, p. 44.

²² *Idem*, p. 50.

²³ Ates, Becker, Brunhart, Cicek, Oberhofer, Onay-Ok & Taskara, "Europe Can Say 'No' to America", in: *Global War – Local Views: Media Images of the Iraq War* (Nordicom; 2005), p. 64.

²⁴ Zie de resultaten van het onderzoek van CentERdate, 27 januari 2003. (<http://www.uvt.nl/centerdata/nl/nieuws/270103>)

2.2 Zelfcensuur in oorlogstijden

‘The first casualty when war comes, is truth.’ Met dit citaat van een Amerikaanse senator uit 1917 opent Phillip Knightley zijn gelauwerde kroniek van oorlogsverslaggeving vanaf de Krimoorlog (1854-1856) tot de recente aanval op Irak in 2003.²⁵ Knightley beschrijft hierin hoe de media in oorlogstijden keer op keer dezelfde of vergelijkbare onwaarheden verkondigen, alle technologische ontwikkelingen ten spijt. De journalistiek, zo stelt John Pilger in de introductie van het boek vast, is doof en blind voor wijze lessen uit het verleden.²⁶

Verschillende mediaonderzoeken hebben inderdaad uitgewezen dat de objectiviteit van de berichtgeving afneemt wanneer het gaat over buitenlands beleid in het algemeen en oorlogen in het bijzonder.²⁷ Mediahistoricus Susan Carruthers stelt zelfs dat objectiviteit een ‘peacetime luxury’ is.²⁸ Deels is dat toe te schrijven aan het feit dat de toegang tot uiteenlopende, betrouwbare bronnen, mede dankzij militaire PR-offensieven, vaak beperkt is. Toch zijn de media vaak welwillendere medeplichtigen in oorlogspropaganda dan ze graag willen toegeven. In het geval van internationale conflicten blijkt uit onderzoek dat de gevoeligheid van de media voor propaganda deels afhankelijk is van de positie van de eigen regering ten aanzien van het conflict.²⁹

Hoofdleverancier van die oorlogspropaganda voor de aanval op Irak in 2003 was de Amerikaanse overheid. Nohrstedt en Ottosen (2005) wijzen in hun onderzoek op het onvermogen van westerse nieuwszenders om alternatieve, narratieve vormen te ontwikkelen voor het verhaal van het Pentagon dat het ging om een oorlog tegen “het kwaad”. De voorlichtingsstrategie, hoofdzakelijk ontworpen door de Amerikaanse staatssecretaris van Defensie Bryan Whitman, slaagde erin het publieke debat in het westen in meer of mindere mate te beïnvloeden en bestond uit vier hoofdpunten:³⁰

- 1 - Benadruk de gevaren van het Iraakse regime.
- 2 - Wie twijfels zaait over die gevaren wordt afgedaan als verwerpelijk of verdacht
- 3 - Vermijd logica in het debat en richt je vooral tot de harten van het publiek
- 4 - Herhaal telkens de boodschap: ‘Vertrouw ons; wij weten meer dan we nu kunnen zeggen’

²⁵ Phillip Knightley: *The First Casualty* (André Deutsch, 2003); p. iix.

²⁶ *Idem*; p. ix.

²⁷ Michael Schudson, *The sociology of news* (W.W. Norton; 2003); p. 40.

²⁸ Susan Carruthers, *The media at war: communication and conflict in the twentieth century* (St. Martin’s Press, 2000); p. 6.

²⁹ Arjan Verdooren, *Een onderzoek naar de invloed van een oorlogslegitimatie-frame uit overheidsinformatie op de berichtgeving in de Irak crisis* (Universiteit van Amsterdam, 2005); p. 11.

³⁰ Philip Knightley, p. 529.

Met bijna duizend man personeel ter plaatse waren de media er volgens Knightley zelf van overtuigd dat de berichtgeving nu vollediger en objectiever zou zijn dan ooit tevoren.³¹ In werkelijkheid wist het Witte Huis en het Pentagon die illusie dankzij een radicaal plan te doorbreken: in plaats van de nieuwsmedia - tot hun grote ergernis - te *controleren*, zouden ze worden *ingelijfd*. Het begrip “embedded journalism” was geboren: het nieuws kwam rechtstreeks van het “slagveld”, leverde dramatische beelden en verhalen op en verleidde zowel journalisten als burgers om zich te identificeren met de Amerikaanse en Britse soldaten ter plaatse. Deze strategie, aangevuld door dagelijkse persconferenties, bleek buitengewoon effectief.

“Embedded journalism” is weliswaar eerder een vorm van censuur, uitgeoefend door de overheid, dan een vorm van zelfcensuur. Toch kwam ook dat laatste voor, in de zin dat kritische tegengeluiden door de meeste Amerikaanse media werden vermeden. Zij leken vooral niet de indruk te willen wekken niet-patriottisch te zijn.³² Mede dankzij de volgzame houding van de media is deze oorlog, waarvoor geen directe aanleiding bestond, aan de Amerikanen “verkocht”.

Toonaangevende Amerikaanse kranten hebben in 2004 publiekelijk hun excuses aan hun lezers aangeboden. Op 26 mei 2004 liet *The New York Times* weten dat het, na stevige kritiek te hebben geleverd op het falen van de inlichtingendiensten, hoogtij werd om een hand in eigen boezem te steken.³³ De voornaamste punten van zelfkritiek waren: het gebrek aan diepgravend onderzoek naar de beweringen dat Irak een grote bedreiging vormde; een te groot vertrouwen in een klein aantal bronnen bestaand uit Irakezen die uit waren op de val van Hussein; en het feit dat de beschuldigingen prominenter in beeld werden gebracht dan de twijfels die daarover bestonden.

Iets later sprak de befaamde journalist Bob Woodward, eindredacteur van *The Washington Post*, zich uit in zijn eigen krant: ‘We did our job but we didn’t do enough, and I blame myself mightily for not pushing harder... we should have warned readers we had information that the basis for this was shakier than widely believed.’ Woodward beschouwde zichzelf, evenals de inlichtingendiensten, als slachtoffer van ‘group-think’, een collectief gedragspatroon dat gekenmerkt wordt door blikveldvernaauwing.³⁴

³¹ *Idem*; p. 528.

³² Karien Vermeulen, ‘Who leads who’: een explorerend onderzoek naar de relatie tussen de Amerikaanse media en het Amerikaans buitenlands beleid voorafgaand aan en gedurende de oorlog in Irak’ (Universiteit van Amsterdam, 2003); p. 3.

³³ *The New York Times*, 26 mei 2004.

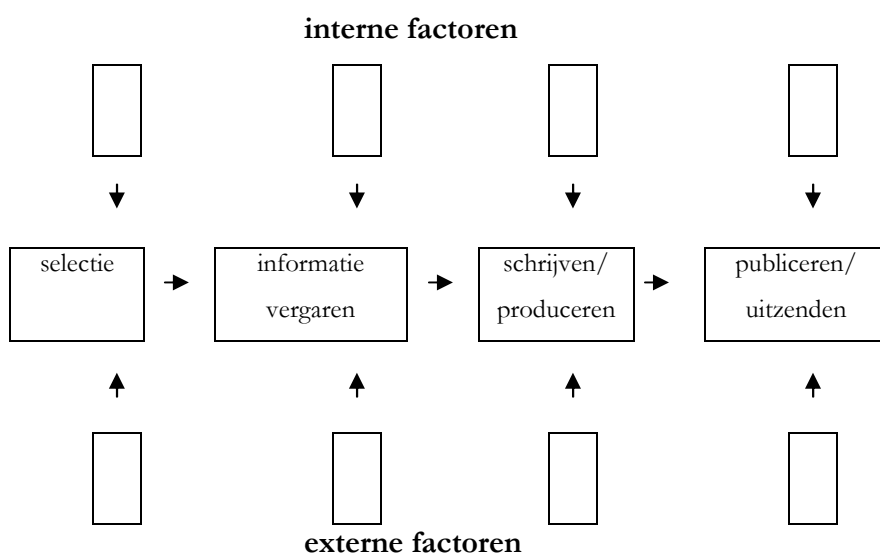
³⁴ *The Washington Post*, 12 augustus 2004.

Van de meeste Amerikaanse nieuwsmedia kan worden gesteld dat zij, in hun berichtgeving over de Irak-oorlog, zelfcensuur hebben gepleegd. De onafhankelijkheid van hun verslaggeving leed onder druk van externe factoren (met name de Amerikaanse overheid en haar machtige voorlichtingsapparaat) en interne factoren (politieke correctheid en de druk van hoofdredacteuren en collega's om een patriottische houding aan te nemen.)

De gevoeligheid van de Amerikaanse media voor de voorlichtingsstrategie van hun eigen overheid houdt deels verband met het feit dat de Verenigde Staten de oorlog daadwerkelijk aanvoerden. Het ligt voor de hand dat de Nederlandse media minder volgzzaam zijn geweest, al was het maar omdat Nederland niet in actieve, militaire zin betrokken was bij de aanval. De relatieve mediastilte rondom de Nederlandse besluitvorming geeft echter voldoende reden om een kritische blik te werpen op de berichtgeving in eigen land. Eerst dient echter een overzicht te worden gegeven van factoren die mogelijk tot vormen van zelfcensuur kunnen leiden.

2.3 Zelfcensuur: mogelijke factoren

Idealiter maakt een professionele journalist, om te komen tot een deugdelijke, publieke nieuwsvoorziening, volledig onafhankelijke keuzes.³⁵ In werkelijkheid spelen, naast “nieuwswaardigheid”, verschillende interne en externe factoren een rol tijdens alle fasen van het journalistieke proces. Deze factoren kunnen de vrijheid van de journalist beperken en *mogelijk* leiden tot zelfcensuur. Een schematische weergave van deze dynamiek ziet er als volgt uit³⁶:

³⁵ Zie de *Gedragscode voor Nederlandse journalisten* zoals overeengekomen door het Bestuur van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren, november 1995.

³⁶ Mirjam Prenger, *Hand-out Zelfcensuur in de Nederlandse Journalistiek*, 29 oktober 2006.

Tijdens de interviews met de betrokken journalisten zal gevraagd worden naar factoren die een rol hebben gespeeld bij keuzes die gemaakt zijn gedurende het hele journalistieke proces van nieuwsselectie, nieuwsgaring, produceren en uitzenden. Om inzicht te krijgen in die journalistieke keuzes zullen open vragen worden gesteld over factoren die niet *per definitie* een vorm van zelfcensuur betekenen. Een vijftal constante factoren speelt immers een belangrijke rol bij het journalistieke proces:

1. Professionele journalistieke mores (zowel algemene als specifieke richtlijnen die kenmerkend worden geacht voor de professionele uitoefening van de journalistiek)
2. Journalistieke afwegingen (zoals bronbescherming en relatiebeheer)
3. Format, doelgroep en formule
4. Tijd, geld, plaats (een beperking van middelen in de journalistieke praktijk)
5. Het maatschappelijk klimaat (politieke correctheid maar ook door journalisten gemaakte inschattingen over de mate van publieke interesse voor een onderwerp)

In de interviews met de betrokken journalisten zal open worden gevraagd naar hun herinneringen van hoe de berichtgeving bij de betreffende rubriek (*NOVA* en *Netwerk*) tot stand kwam en welke argumenten daarbij een rol speelden. Ook zal worden gevraagd hoe men achteraf de *hoeveelheid* aandacht voor de Nederlandse steun aan de oorlog tegen Irak beoordeelt.

Aangezien beide rubrieken niet alleen items produceren maar ook regelmatig betrokken politici te gast hebben, zal worden gevraagd naar journalistieke afwegingen om eigen research te doen naar de Nederlandse besluitvorming inzake Irak, maar ook naar de mate van kritisch ondervragen van de betrokken bewindslieden. Hoofdrospelers ten tijde van de besluitvorming rondom de Nederlandse steun aan deze oorlog waren overigens premier Balkenende, minister van Buitenlandse Zaken De Hoop Scheffer en minister van Defensie Henk Kamp.

Zelfcensuur gaat om het *benust* vermijden van een in essentie nieuwswaardig onderwerp. Hoewel het onderscheid tussen bewuste en onbewuste journalistieke beslissingen in de praktijk waarschijnlijk niet altijd helder zal zijn, kan een aantal specifieke factoren worden genoemd die wijzen op een vorm van zelfcensuur.

In het licht van de Nederlandse besluitvorming rondom de Irak-oorlog bestaat bijvoorbeeld de mogelijkheid dat de overheid druk heeft uitgeoefend om af te zien van het onderwerp. Politici kunnen dat zelf doen maar ook PR-medewerkers en voorlichters kennen talloze mogelijkheden om een nieuwsonderwerp te “spinnen”: een positieve draai geven aan potentieel negatieve informatie waardoor het onderwerp niet nieuwswaardig wordt gevonden.

Een specifieke vorm van “spinnen” is het zogenoemde “debunken”, waarbij voorlichters het onderwerp juist een negatieve draai geven door het af te doen als irrelevant of oninteressant. Ook relatiebeheer speelt mogelijk een rol, waarbij journalisten rekening houden met de belangen van voorlichters met het oog op de toekomstige samenwerking. De hierboven genoemde externe factoren geven aanleiding tot de volgende concrete vragen voor de te houden interviews:

Externe factoren

- In hoeverre heeft de Nederlandse overheid druk uitgeoefend om het onderwerp niet of eenzijdig te behandelen?
- In hoeverre heeft PR en voorlichting een rol gespeeld bij het journalistieke proces? (zowel met betrekking tot vormen van “spin” als relatiebeheer)

Gezien het feit dat het om actualiteitenprogramma’s van de publieke omroepen gaat, is het onwaarschijnlijk dat adverteerders of persoonlijke belangen van hoofdredacteurs of omroepdirecteurs een rol hebben gespeeld in het journalistieke proces. Een andere interne factor, politieke correctheid, heeft waarschijnlijk ook geen invloed gehad. Een meerderheid van de Nederlandse bevolking was immers tegen de aanval. Wel is het mogelijk dat het maatschappelijke klimaat in een ander opzicht een rol heeft gespeeld.

Aannemelijk is de invloed van mediumgebonden factoren: het onderwerp zou niet passen binnen de formule van de rubriek of te complex of saai worden bevonden door de doelgroep. Denkend aan de “group-think” waar de Amerikaanse journalist Bob Woodward naar verwees, zal ook worden gevraagd naar persoonsgebonden factoren: mogelijk is het onderwerp vermeden omdat het schadelijk zou zijn voor het aanzien onder collega’s. Met betrekking tot interne factoren zullen de volgende vragen aan bod komen:

Interne factoren

- In hoeverre heeft het maatschappelijke klimaat een rol gespeeld?
- In hoeverre hebben mediumgebonden overwegingen een rol gespeeld?
- In hoeverre heeft mogelijke schade voor het aanzien onder collega’s een rol gespeeld?

Resultaten van de gehouden interviews met de hoofdredacteurs en een *NOVA*-redacteur en -verslaggever komen in de volgende twee hoofdstukken, per onderzoeksperiode, aan bod.

3. “Een onvermijdelijke oorlog” - de televisieberichtgeving voorafgaand aan en tijdens de oorlog tegen Irak

Voor dit onderzoek is een selectie gemaakt van items, studiosprekken en, in enkele gevallen, programmavullende uitzendingen waarin het Nederlandse Irak-beleid ter sprake is gekomen. Voor de periode voorafgaand aan de oorlog geldt dat *Netwerk* en *NOVA/Den Haag Vandaag* regelmatig Nederlandse studio-gasten hebben uitgenodigd om zowel te reageren op nieuwswaardige momenten in de internationale crisis als te debatteren over de argumenten op basis waarvan een eventuele oorlog plaats zou vinden.

In deze commentaren en debatten komt de (mogelijke) Nederlandse steun in veel gevallen niet *letterlijk* aan bod; toch hebben deze wel een rol gespeeld in de beeldvorming in de Nederlandse media. Standpunten van Nederlanders over de wenselijkheid van deze oorlog zijn immers onlosmakelijk verbonden met standpunten over wat de houding van Nederland in deze crisis zou moeten zijn. Desalniettemin leidt het selectiecriteria van een *expliciete*, binnenlandse invalshoek tot een interessante selectie (waarvan een overzicht in bijlage 1.)

3.1. Netwerk: november 2002 – mei 2003

Netwerk is een actualiteitenrubriek van samenwerkende omroepen die sinds 1996 op iedere werkdag wordt uitgezonden (tot september 2006 op Nederland 1; tegenwoordig op Nederland 2). Oorspronkelijk werd het programma gemaakt door de AVRO, de NCRV en de KRO. Op 30 augustus 2004 heeft de EO de plek van de AVRO ingenomen en op in september 2006 stapte de KRO uit het samenwerkingsverband. *Netwerk* staat bekend om zijn lange, in “documentaire-stijl” gedraaide reportages, veelal over binnenlandse actualiteiten, maar buitenlands nieuws komt ook aan bod.

De kwestie of Nederland deel zou moeten nemen aan een eventuele oorlog tegen Irak kwam eind 2002 weer hoog op de politieke agenda te staan en de diplomatieke druk werd opgevoerd.

Netwerk besteedde hier geen aandacht aan en koos voor items met een buitenlandse invalshoek.³⁷

³⁷ Zo werden onder andere twee buitenlandse ‘duiders’ in *Netwerk* aan het woord gelaten – de Amerikaan Robert Kaplan en de Brit Charles Heyman - en produceerde men een portret van drie Irakese broers en hun visie op de aanstaande oorlog.

Van begin februari tot 1 mei 2003 besteedde *Netwerk* in elf uitzendingen op expliciete wijze aandacht aan de (wenselijkheid van) Nederlandse steun. De berichtgeving wordt in grote lijnen gekenmerkt door:

- aandacht voor de opinie van de Nederlandse bevolking
- het nieuwsincident dat Amerika ook een groep Nederlandse Irakezen had geselecteerd en getraind om in te zetten tijdens de oorlog
- persoonlijke portretten van Irakese vluchtelingen in Nederland
- aandacht voor de formatieproblemen tussen het CDA en de PvdA wegens het Nederlandse Irak-beleid.

De meest opvallende keuze voor een binnenlandse invalshoek bestaat uit de twee afzonderlijke opiniepeilingen die *Netwerk* presenteerde, waarvan één tijdens “het Irak-debat” op 2 februari dat werd ingeleid met de vraag: ‘Zijn we voor of tegen een oorlog in Irak?’

Tijdens dat televisiedebat konden kijkers reageren op de stelling ‘Nederland moet onvoorwaardelijk achter George Bush staan in zijn strijd tegen Saddam’. Terwijl de twee voorstanders (Neelie Kroes en Arend Jan Boekstijn) en twee tegenstanders (Marcel van Dam en Maarten van Rossum) een felle discussie voerden, werd op een aantal momenten de tussenstand van deze opiniepeiling getoond.³⁸ De drie stellingen die bedacht waren voor het debat gingen niet direct over de opstelling van Nederland, al werd wel afgesloten met de rondvraag of Nederland aan de oorlog mee zou moeten doen.³⁹ Al met al leidde de uitzending tot een zeer vurig debat, waarbij de verschillende standpunten uitgebreid aan bod kwamen. De - begrijpelijke - vormkeuze had echter wel tot gevolg dat het waarheidsgehalte van de door de gasten ingebrachte “feiten” onduidelijk bleef. Wanneer de presentator bijvoorbeeld aan de tegenstanders vroeg: ‘Zou u willen wachten op een atoombom?’, riep Van Rossum geïrriteerd: ‘Hij hééft helemaal geen bom!’ waarop Boekstijn reageerde dat zijn tegenstander ‘in een spookjeswereld’ leeft. De kijker kreeg allerlei beweringen te horen maar tastte voor harde feiten in het duister.

Op 12 februari presenteerde *Netwerk* de resultaten van een enquête gehouden onder de Nederlandse bevolking, waaruit onder andere bleek dat 75 procent van de Nederlanders tegen

³⁸ Het aantal tegenstanders nam toe van 63 procent voorafgaand aan het debat tot 87 procent na afloop van de uitzending.

³⁹ De drie stellingen in het Irak-debat van *Netwerk* op 2 februari 2003 waren: 1) ‘Een dictator als Saddam, die mogelijk over massavernietigingswapens beschikt, moet desnoods met geweld worden afgezet.’ 2) ‘Een oorlog tegen Irak is een ramp voor het Midden-Oosten.’ En 3) ‘Amerika heeft het recht niet om op te treden als politieagent van de wereld’.

Nederlandse deelname was zonder VN-mandaat.⁴⁰ De uitzending werd ingeleid met buitenlandse cijfers waaruit bleek dat de weerstand in veel Europese landen groot was en de toon van de presentator kan kritisch worden genoemd.⁴¹

Netwerk bracht verder, verspreid over een aantal items, hun eigen nieuws dat Amerikanen Irakezen met een Nederlands paspoort bleken te hebben “geronseld” voor het militaire optreden in Irak. Ook koos de rubriek in drie items voor een persoonlijke, menselijke invalshoek door de reacties van naar Nederland gevluchte Irakezen in portretten vast te leggen en werd tijdens de oorlog verslag gedaan van een debat georganiseerd door felle tegenstanders.

Een eventuele deelname aan de oorlog stond blijkbaar niet altijd even hoog op de politieke en journalistieke agenda. Bij een uitgebreid interview met premier Balkenende op 9 maart 2003 kwam de dreigende oorlog pas als derde onderwerp, na de zogenaamde ‘Margarita-affaire’ en de aankomende verkiezingen voor de Provinciale Staten, aan bod. Het gesprek richtte zich uitsluitend op de eventuele noodzaak van een tweede VN-resolutie en de verdeeldheid daarover binnen de Verenigde Naties.

Naar aanleiding van het crisisberaad van de Veiligheidsraad op 17 maart 2003 stond *Netwerk* die avond overwegend in het teken van de vraag of de Verenigde Naties als organisatie had gefaald. Oud-minister Hans van Mierlo, studiegast samen met oud VN-adviseur Frank van Kappen, bracht zelf - op zeer kritische wijze - de achterliggende motieven van de Amerikanen ter sprake. Pas in de laatste minuten kwam ook het Nederlands standpunt aan bod; opvallend aangezien diezelfde avond een extra ministerraad plaats zou vinden vanwege de crisis.

Vanaf 18 maart 2003 stond vast dat de aanval plaats zou vinden en werd het binnenlandse nieuws over de Irak crisis gedomineerd door de problemen die de crisis opleverde voor de kabinetsformatie van het CDA en de PvdA . De politieke druk op de formatie leidde, ook bij *Netwerk*, tot een journalistieke fixatie op het spel dat zich in Den Haag afspeelde. Op 18 maart bracht *Netwerk* het Haagse nieuws als een van de vier onderwerpen van die avond en werden aan PvdA-leider Wouter Bos vragen gesteld als: ‘Eventueel wilt u de formatie zelfs hierop laten mislukken?’ en ‘Denkt u dat het CDA nog met u wil onderhandelen?’ De binnenlandse

⁴⁰ Zie voor het onderzoek uitgevoerd door *Intomarkt* de website van *Netwerk*, ‘Nederlanders vinden VS grotere bedreiging voor wereldvrede dan Irak’, 12 februari 2003 (http://www.netwerk.tv/index.jsp?p=items&r=deze_week&a=12211)

⁴¹ Gesproken wordt over politieke leiders die “achter de Amerikanen aanhobbelen” naar aanleiding van kritische uitspraken over de Nederlandse opstelling van oud-premier Van Agt.

invalshoek op Irak als “formatieprobleem” keerde gedurende de oorlog nog tweemaal in *Netwerk* terug.⁴²

3.2 Interviews met hoofdredacteuren van *Netwerk*

Voor dit onderzoek zijn, met betrekking tot de berichtgeving door *Netwerk*, interviews gehouden met twee toenmalige hoofdredacteuren: **Maria Henneman** (AVRO-hoofdredacteur van april 1998 tot en met augustus 2004) en **Kees Boonman** (KRO-hoofdredacteur van december 2001 en met mei 2006). Overigens was voor de Irak kwestie, zoals vaker bij internationale crisissen, een vaste werkgroep onder leiding van Maria Henneman in het leven geroepen, bestaand uit medewerkers van alle *Netwerk*-omroepen (AVRO, KRO en NCRV).

3.2.1 Maria Henneman

Henneman is van mening dat *Netwerk* een ‘voortrekkersrol’ heeft gespeeld als het gaat om de Nederlandse invalshoek. ‘Zo hebben we samengewerkt met een onderzoeksbureau om te peilen of men vond dat Nederland wel of niet mee moest doen aan de oorlog.’ Zij benadrukt dat *Netwerk* in principe het credo aanhangt dat de actualiteitenrubriek, gemaakt voor een Nederlands publiek, op zoek hoort te gaan naar de Nederlandse invalshoek op een nieuwsonderwerp. In het geval van deze crisis is dat credo soms losgelaten aangezien het ging om een majeure, internationale crisis: ‘Wij zijn eigenwijs geweest, namen ons voor om de hoofdrolspelers te pakken te krijgen en hebben daarom heel veel tijd besteed aan het opbouwen van contacten in Amerika, Irak en de buurlanden van Irak.’ Louter kiezen voor een binnenlandse invalshoek zou volgens Henneman ‘niet reëel’ zijn geweest. In kwantitatief opzicht heeft *Netwerk* volgens Henneman een goed evenwicht gevonden in de verhouding tussen aandacht voor de aanval op Irak als internationale crisis enerzijds en als binnenlandse kwestie anderzijds.

Wel vindt Maria Henneman dat te veel inhoudelijke aandacht is uitgegaan naar de rol van de VN in het conflict: ‘Op een gegeven moment ging het in de berichtgeving vooral over de vraag of het optreden wel of niet gesanctioneerd zou en moest worden door de Verenigde Naties. Terwijl het natuurlijk gaat om de vraag: “Gaan we wel of niet mee met een legale oorlog?” Die vraag is door de Nederlandse politiek en de Nederlandse journalistiek vergeten.’

⁴² Op 23 maart uit minister van Buitenlandse Zaken De Hoop Scheffer als studiogast in *Netwerk* zijn kritiek op het in zijn ogen onduidelijke standpunt van de PvdA, waarmee Nederland volgens hem in de wereld niet serieus zou worden genomen. Op 30 maart is VVD-leider Gerrit Zalm bij *Netwerk* te gast en zegt hij onder andere dat met de discussie over Irak teveel tijd is verspild tijdens de formatie.

Henneman vindt het wel 'begrijpelijk' dat die legaliteitsvraag 'ondergesneeuwd' raakte en geeft daarvoor twee redenen: de rol van de Verenigde Naties in de buitenlandse politiek leidde tot een stortvloed aan nieuws en in de binnenlandse politiek speelden formatieproblemen tussen het CDA en de PvdA. Henneman verwijst daarbij naar het politieke klimaat: het provincialisme dat heerst sinds de opkomst van Pim Fortuyn. 'Nederlandse politici waren in die tijd aan het navelstaren. In 2003 kwam de crisis rondom Irak bij de formatie aan de orde en dat gaat het opeens over partijpolitiek en wie wat steunt voor welk politiek doel.'

Toen de oorlog eenmaal uitbrak, was het volgens Maria Henneman logisch dat de kernvraag nog verder ondergesneeuwd raakte: 'dan breekt het los en heb je te maken met de noodzaak om de oorlog zelf te verslaan.'

3.2.2 Kees Boonman

Kees Boonman is van mening dat de Nederlandse berichtgeving grotendeels werd bepaald door *buitenlandse* nieuwsmomenten en daarmee door de Amerikanen, de Britten, de Verenigde Naties en de grote persbureaus. 'Ik vind inderdaad dat meer autonoom denken wenselijk zou zijn geweest ten aanzien van de berichtgeving in Irak. Maar dat wil niet zeggen dat Nederlandse journalisten volgzaam zijn geweest.' De twijfels die over de oorlog bestonden zijn immers regelmatig door *Netwerk* naar voren gebracht, aldus Boonman. Journalisten zagen zich volgens Boonman geconfronteerd met een stortvloed aan nieuws over de rol van de Verenigde Naties: 'Wij waren in het westen allemaal gefixeerd op massavernietigingswapens. Daarvoor werden inspecties gedaan en over die inspecties is veel bericht, zeker ook in *Netwerk*. Op een gegeven moment ontstaat er een ingewikkelde, want politiek niet zo doorzichtige, discussie binnen de VN over een resolutie. Die aangenomen resolutie 1441 is eigenlijk als middel gebruikt om Irak binnen te kunnen vallen, al heeft de VN feitelijk natuurlijk nooit toestemming daarvoor gegeven. (...) Op een gegeven moment is dat een soort bombardement in de berichtgeving waarbij het voor journalisten heel erg moeilijk is om daar steeds maar je kop bij te houden.'

Boonman uit tevens zelfkritiek over het feit dat hij de presentatie van Colin Powell aan de Veiligheidsraad, over de militaire dreiging van Irak, geloofwaardig vond. Als journalist gaat hij normaliter uit van het standpunt dat je dat per definitie nooit moet doen. 'Dat leer ik ook aan alle andere jonge journalisten: "geloof in principe niks, dan ben je al heel goed bezig".' Overigens stond hij in zijn goedgelovigheid niet alleen: 'Je kunt me in ieder geval geen krantenkop laten zien of geen citaat uit een rubriek tonen waarin *onomwonden* daaraan werd getwijfeld op dat specifieke

moment.’ Tegelijkertijd heeft *Netwerk*, aldus Boonman, in geen enkele uitzending gezegd de oorlog zonder meer te steunen.

Gevraagd naar de binnenlandse invalshoek op de crisis, het Nederlands standpunt, meent Boonman dat daar onvoldoende over is bericht, al vindt hij het lastig om te bepalen ‘waar dat aan ligt’. In de eerste plaats wijst de hoofdredacteur op het ‘falen’ van de Nederlandse politiek: ‘Er is iets mis met de politiek en ook met ons om daar heel scherp, hard en aandringend over te berichten.’ Verantwoordelijk voor dat falen is vooral het parlement, wiens houding hij ‘onvolwassen’ en ‘braaf’ noemt: ‘Men zegt wel dat Balkenende en De Hoop Scheffer aan de hand liepen van de Verenigde Staten, maar het hele parlement deed dat, althans in meerderheid.’

Ook Boonman herinnert zich dat in het Kamerdebat op de vooravond van de oorlog de “soevereiniteit” van het Nederlandse besluit werd aangehaald. Hij beaamt dat het de journalistiek niet gelukt is om in het begin al voldoende op tafel te krijgen wat die eigen bevindingen van de Nederlandse regering waren. Tegelijkertijd omschrijft hij die zogenaamde “soevereine afweging” als ‘allemaal gelul; onzin’. ‘Het is onzin want er bestaat al jarenlang een intensieve uitwisseling tussen de Nederlandse geheime diensten en die van de Verenigde Staten en de Engelsen.’

3.3 NOVA/Den Haag Vandaag: november 2002 – mei 2003

NOVA/Den Haag Vandaag is een actualiteitenprogramma dat sinds 1992 bestaat en sinds 1995 wordt verzorgd door de VARA en de NPS. De NOS produceert echter het onderdeel *Den Haag Vandaag*, de parlementaire rubriek van het programma. *NOVA/DHV*, zes avonden per week te zien na het 22 uur Journaal, stond voorheen geprogrammeerd op Nederland 3; tegenwoordig is de rubriek op het tweede publieke net te vinden. Het programma richt zich op de hoogopgeleide kijker, besteedt aandacht aan uiteenlopende binnenlandse en buitenlandse actualiteiten en kiest regelmatig voor een politieke invalshoek op onderwerpen. Over het algemeen bestaan de uitzendingen uit twee of drie reportages en een studiosprek met één of meerdere gasten, veelal deskundigen, politici of andere gezagsdragers.

Alle Kamerdebatten over de dreigende oorlog tegen Irak leidden tot berichtgeving door *Den Haag Vandaag*, waarbij er vooral aandacht was voor het regeringsstandpunt en vervolgens voor de problemen die ontstonden bij de kabinetsformatie. Ook over het Kamerdebat op 3 december

2002 en het bezoek van de Amerikaanse onderminister van Buitenlandse Zaken Grossmann twee dagen daarna, werd door *Den Haag Vandaag* bericht.

Opvallend daarbij is de licht cynische toon over de houding van de Nederlandse regering. Deze blijkt onder andere uit de vraagstelling van de Haagse verslaggevers of ‘Nederland zich door Amerika de oorlog in laat rommelen.’ Gezien de verhoudingen in de Tweede Kamer concludeerden zij eind 2002 al dat Nederland, ondanks ‘veel sussende woorden’ de Verenigde Staten ‘gewoon’ zou steunen bij een eventuele aanval op Irak. In het item op 5 december werd opmerkelijk kort bericht over het succesvolle bezoek van Grossmann – ‘zelfs de oppositie is mild met kritiek’ – om al spoedig over te gaan tot de vervolgvraag in hoeverre het Ministerie van Defensie over voldoende budget en middelen beschikte om eventuele militaire steun te verlenen.

In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen, op 22 januari 2002, verzorgde *NOVA*, zoals gebruikelijk, het discussieprogramma *Nederland Kiest*. Daarbij kwam de dreigende oorlog tegen Irak in drie verschillende uitzendingen aan de orde.⁴³ In de uitzending op 16 januari 2003, waarbij - naast politici van D66, PvdA en GroenLinks - ook CDA-minister De Hoop Scheffer te gast was, werd de kwestie besproken aan de hand van de vraag: ‘Volgt de Nederlandse politiek de Amerikaanse president Bush te slaafs als het gaat om een eventuele oorlog tegen Irak?’ Tot een werkelijk vurig debat kwam het niet, aangezien minister De Hoop Scheffer weigerde te bevestigen dat president Bush buiten de Verenigde Naties om wilde opereren.

In de maanden voorafgaand aan de oorlog berichtte *NOVA* over ieder belangwekkend incident in de internationale crisis. Bij studiosprekken naar aanleiding van buitenlands nieuws – vaak over de rol van de VN en de EU - kwam de Nederlandse positie soms zijdelings aan bod. Hierdoor is het bij *NOVA* moeilijk om in cijfers de verhouding aan te geven tussen de hoeveelheid aandacht voor het Nederlands standpunt ten opzichte van de buitenlandse berichtgeving.

In ongeveer vijftientig uitzendingen voorafgaand aan en tijdens de oorlog werd het Nederlands Irak-beleid aangehaald, altijd als onderdeel van overige berichtgeving over de kwestie. Zo zond *NOVA* na de presentatie van Colin Powell in de Veiligheidsraad, op 5 februari 2003, een item uit bestaand uit reacties van diverse Haagse politici op de speech, gevolgd door een studiosprek met de buitenlandwoordvoerders van het CDA en de PvdA.

⁴³ In het *NOVA*-programma “Nederland Kiest” kwam Irak als onderwerp van het tafelgesprek aan bod op respectievelijk 6, 9 en 16 januari.

Al met al concentreerde *NOVA* zich op de buitenlandse hoofdrolspelers van de politieke crisis. Bij de interviews die *NOVA* wel heeft gehouden met de belangrijkste Nederlandse spelers (minister De Hoop Scheffer en premier Balkenende), richtten deze (kruis)gesprekken zich hoofdzakelijk op de rol die Nederland binnen de internationale gemeenschap, de NAVO en de Europese Unie zou kunnen of moeten spelen. Deels kan dat worden verklaard door het feit dat de Nederlandse regering een concreet besluit – wel of geen deelname aan de oorlog - vakkundig voor zich uitschoof, door telkens te benadrukken dat het “VN-pad” volledig moest worden afgelopen. Toch past deze journalistieke invalshoek ook binnen het beeld van *NOVA* als een rubriek die politiek nieuws vaak op een technische, afstandelijke wijze benadert.

De aandacht voor de Nederlandse publieke opinie kan gering worden genoemd. Naast de rubriek *De Straat* binnen het programma *Nederland Kiest* - waarbij in een willekeurige straat een aantal malen ervoor gekozen is om de meningen te peilen over de aanval op Irak - heeft *NOVA* twee items gemaakt: één over de anti-oorlogsdemonstratie in Amsterdam en één over protestacties tegen Amerikaanse militaire transporten door Nederland. Over de publieke opinie in de Verenigde Staten, Engeland, Duitsland en Frankrijk werd in de vorm van reportages en studio-gesprekken vaker bericht.

Op de vooravond van de crisis, op 17 en 18 maart 2003, koos *NOVA* er wel voor om uitvoerig te debatteren met Nederlandse studio-gasten over de legitimiteit van de oorlog, waarbij ook de (wenselijke) houding van Nederland ter sprake kwam. De tegenstanders van een oorlog zonder VN-mandaat waren beide avonden veruit in de meerderheid.

Tijdens de oorlog (19 maart – 1 mei 2003) werd zeer uitvoerig bericht over de situatie in Irak, met veel aandacht voor de militaire strategieën van de coalitie en het Irakese leger. In deze laatste periode, toen de oorlog woedde, werden zes items geproduceerd met een binnenlandse invalshoek. Vier daarvan richtten zich op de formatieproblemen.⁴⁴ Tevens werd bericht en gedebatteerd over een politiek incident: per vergissing werd de Nederlandse luitenant-kolonel Jan Blom, tijdens een persconferentie in Irak, voorgesteld als een militaire partner van de Amerikaanse strijdkrachten.⁴⁵

⁴⁴ Vier items over het Irak-beleid als mogelijk breekpunt in de formatie werden door *NOVA/Den Haag Vandaag* uitgezonden op 23, 24, 25 en 26 maart 2003

⁴⁵ Op 24 maart 2003 zond *NOVA* het item ‘Foutje, Jan, bedankt’ uit.

3.4 Interviews met de hoofdredacteur en een verslaggever en redacteur van NOVA

Met betrekking tot de berichtgeving door *NOVA/DHV* zijn interviews gehouden met hoofdredacteur **Carel Kuyl** (vanaf mei 2003 tot op heden) en het duo dat zich bij *NOVA* bezig houdt met het Defensie-dossier: verslaggever **Tom Kleijn** en redacteur **Monique Wijnans**.

3.4.1 Interview met Carel Kuyl

Carel Kuyl is over het algemeen van mening dat *NOVA/DHV* voldoende aandacht heeft besteed aan het Nederlandse Irak-beleid: zo zijn de kamerdebatten door *Den Haag Vandaag* verslagen, maar ook tijdens debatten in de studio is het vaak aan de orde geweest. 'Niet als hoofdonderwerp altijd' maar 'er werd toch vaak aan gerefereerd.' Expliciet ingaan op de positie van de Nederlandse regering was volgens Kuyl niet altijd noodzakelijk: 'We hebben natuurlijk ook maar een bijrol gespeeld.'

Kuyl gelooft wel dat de journalistiek zich voor een deel heeft laten meenemen door de argumentatie van de Amerikanen: 'We moeten constateren dat de Amerikanen tamelijk effectief zijn geweest in de beeldvorming waarin ze Saddam Hussein hebben neergezet als een terrorist die bezig was de vernietiging van de wereld voor te bereiden.' Toch heeft *NOVA* volgens hem heel veel aandacht besteed aan het werk van de wapeninspecteurs en zijn er 'genoeg kritische verhalen' geweest over de motieven van de Amerikanen. 'Maar ja, dan heb je dat gezegd en dan heb je dat twee keer gezegd en dan een derde keer en dan is het op een gegeven moment wel klaar want ze gaan toch.' Al met al meent hij dat *NOVA* heel veel aandacht heeft gehad voor het vraagstuk van de legitimiteit van de oorlog.

De journalistieke mogelijkheid om zelf research te doen naar de feiten achter de argumenten voor de aanval beschouwt Kuyl als een 'onmogelijk opdracht': 'Als die wapeninspecteurs van de VN niet in staat zijn om massavernietigingswapens te vinden in een complete dictatuur, dan moet je niet denken als *NOVA*: "laat ons maar even". [...] Je moet niet denken dat je als *NOVA* of als *CBS News* de waarheid boven tafel kunt krijgen.'

Op de vraag of de Brits-Amerikaanse beweringen over het gevaar van het Iraakse regime niet in een historische context moesten worden geplaatst, zegt Kuyl: 'Dat hebben we ook wel gedaan. Maar dan zie je dat Irak op grote schaal biologische en chemische wapens heeft gebruikt

en die heeft ingezet tegen de eigen bevolking. Dat zijn feitelijkheden waardoor je denkt: ze hebben ze wél, of ze hebben ze in ieder geval gehad.’

Met betrekking tot de geringe aandacht voor de Nederlandse publieke opinie, wijst Kuyl naar de formule van *NOVA*: ‘We hebben het wel gedaan maar we zijn ook niet zo van de “vox pop”’. [...] Bij ons wordt dat bijna altijd politiek vertaald: hoe liggen de politieke meerderheden? Zijn er kamervragen over?’ Over het maatschappelijke klimaat zegt Kuyl dat de stemming in Nederland anti-oorlog was: ‘Het was moeilijk om in Nederland voorstanders te vinden. [...] Ik vind het eigenlijk interessanter om te horen waarom mensen voor die oorlog zijn. Waarom je er tegen bent, ja dat kan ik eigenlijk wel uitschrijven.’

Juist vanwege dat maatschappelijke klimaat vindt Kuyl dat de betrokken Nederlandse bewindslieden ‘buitengewoon kritisch’ tegemoet zijn getreden. ‘Ook bij de discussie over politieke of militaire steun, zijn ze wel degelijk kritisch ondervraagd.’

3.4.2 Interview met Tom Kleijn en Monique Wijnans

Zowel Kleijn als Wijnans bleken tijdens het interview van mening te zijn dat er, achteraf beschouwd, in de Nederlandse journalistiek maar ook in *NOVA*, onvoldoende kritisch is bericht over de oorlog tegen Irak en de Nederlandse steun aan die inval.

Allereerst verwijst Kleijn naar de eigen dynamiek van het nieuws, deels ontstaan door de nieuwsstroom over de rol van de Verenigde Naties: ‘Op een gegeven moment is er zo’n dynamiek dat je niet meer precies weet wat nou de allereerste aanleiding was. Dan heeft iedereen het over resoluties en reacties op resoluties en “hoe zou die weer reageren op die resolutie?” in plaats van: “hebben ze die massavernietigingswapens nou?” [...] Het is veel te veel gericht op incidenten.’

Hoewel tegenstanders van de oorlog in debatten veelvuldig aan het woord kwamen, werden mensen met een uitgesproken felle mening volgens Klein ‘als een soort heksen’ aan de kant geschoven. Als voorbeelden noemt hij twee figuren: de Amerikaanse ex-wapeninspecteur Scott Ritter (die in 2002 riep dat Irak geen massavernietigingswapens meer had en geen militaire dreiging betekende omdat het land volledig gestript was door eerdere sancties) en de Nederlandse journalist Willem Oltmans (die in een tweetal pamfletten Bush en Sharon heeft getypeerd als de ‘nieuwe nazi’s’ en bewust naar Irak is afgereisd om met Iraakse leiders als Tariq Aziz te praten).

Overigens heeft Tom Kleijn in september 2002 voor *NOVA* wel een portret kunnen maken van het bezoek van Oltmans aan Irak. Kleijn heeft toen ook een interview gehouden met de Iraakse vice-premier Tariq Aziz, waarover hij een anekdote vertelde die weliswaar buiten de periode van dit onderzoek valt maar toch meldenswaardig is omdat het de reacties van collega-journalisten betreft.

Op de avond dat het interview met Aziz werd uitgezonden, ontving Kleijn per sms talloze positieve reacties van zijn *NOVA*-collega's. De volgende dag verscheen echter een vernietigende televisierecensie in het *NRC Handelsblad* waarin Maarten Huygen het interview vergeleek met 'praten met Hitler' en zijn ergernis uitsprak over de in zijn ogen kritiekloze en onderdanige houding van verslaggever Kleijn.⁴⁶ Kleijn herinnert zich dat veel collega's hun oordeel bijstelden naar aanleiding van die recensie: 'Die zeiden van: "ja, misschien was het ook wel zo en hadden we hem wel aan het woord moeten laten?"'

Daarnaast werd Willem Oltmans weliswaar door *NOVA* uitgenodigd om met Mient Jan Faber te debatteren over een door *Zembla* uitgezonden interview met Saddam Hussein, maar volgens Tom Kleijn werd de uitgesprokenheid van Oltmans niet bijzonder gewaardeerd:⁴⁷ 'Achteraf werd er gezegd: "Die Oltmans moeten we écht niet meer doen. We kunnen net zo goed Gordon uitnodigen."' Volgens Kleijn werd Oltmans met zijn 'radicale' blik op het beleid van Bush voorafgaand aan de oorlog 'een beetje uitgekotst' terwijl hij volgens Kleijn achteraf voor een groot deel gelijk heeft gekregen: 'Nu is iedereen ervan overtuigd dat die oorlog om onterechte redenen gevoerd is.'

Ook Wijnans herinnert zich dat in Nederland de discussie verdween of de massavernietigingswapens er eigenlijk wel *waren*. 'Niemand wilde daar eigenlijk over debatteren.'

Wijnans onderstreept de stelling dat bij *NOVA* veel aandacht uitging naar het optreden van de Verenigde Naties en speculaties over een oorlog met of zonder VN-mandaat. Op de binnenlandse politieke besluitvorming kreeg de journalistiek volgens haar weinig grip. Dat komt vooral door de omtrekkende bewegingen die de regering, voorafgaand aan de oorlog, maakte door te hameren op het belang van de VN en daarmee een werkelijk besluit uit te stellen. Wijnans herkent dat patroon 'bij iedere oorlog die eraan zit te komen' en beschouwt het als 'een manier om de Tweede Kamer klaar te maken.' Volgens Kleijn moet je niet veel visie verwachten bij het ministerie van Defensie maar zijn ze wel goed in voorlichting: 'De situatie verandert altijd en dan moeten we uiteindelijk tóch vechten.'

⁴⁶ Maarten Huygen in *het NRC Handelsblad*, 24 september 2002.

⁴⁷ 'Oltman en Faber over het interview met Saddam' in *NOVA/DHV*, 4 februari 2003.

Over de aandacht voor de Nederlandse publieke opinie, stelt Wijnans dat pas in een heel laat stadium is bericht over wat mensen hier van die oorlog vonden. Als verklaring hiervoor verwijst Kleijn naar de formule van *NOVA*: ‘Wij zijn meer van de regenteske invalshoek, zo van: “Wat vindt de Verenigde Naties ervan?” En: “wat vindt de minister ervan?” In plaats van: “wat vinden we er eigenlijk zelf van?”’

Naast deze mediumgebonden factor speelt volgens hem ook het maatschappelijke klimaat een rol: ‘Dat heeft ook te maken met nationalisme. In Frankrijk zeggen ze als eerste “wat vinden wij ervan?” en in wij in Nederland denken meteen: “Hoe valt dit in NAVO-verband?” en “Wat zegt Amerika?” en “Hoe kunnen wij er misschien munt uit slaan door wél mee te doen maar toch ook weer niet?”’

Met betrekking tot de verslaggeving tijdens de oorlog was er volgens Kleijn een gebrek aan kritisch vermogen, ook bij *NOVA*, op het gebied van de militaire dreiging die van Irak uitging. Ook achteraf heeft volgens hem niemand toegegeven dat de media het gevaar ernstig verkeerd hadden ingeschat. ‘We hebben eindeloze studiogesprekken gehad met militaire experts die het hadden over een miljoen soldaten en de loyale republikeinse garde en bunkercomplexen en Saddam zou een ring van olie om Bagdad heen leggen.’ Kleijn is zelf met een cameraman naar Bagdad afgereisd toen de oorlog uitbrak: ‘Wij gingen met honderdtwintig kilo bagage daarheen, met gasmaskers, chemische pakken, weet ik veel, iets van chloorpoeder om over je heen te gooien, de meest heftige dingen die we allemaal niet gebruikt hebben. Er was helemaal niks aan de hand! Dat land flikkerde gewoon in mekaar.’

4. “Een omstreden oorlog” - de televisieberichtgeving ten tijde van de onthullingen over de legitimering van de oorlog

In augustus 2003 vond er een Kamerdebat plaats over de Nederlandse besluitvorming inzake de oorlog tegen Irak. De linkse oppositiepartijen wilden inzage in de informatie waarover het kabinet Balkenende destijds beschikte. Zij haalden echter bakzijl; het kabinet weigerde inzage te geven in de stukken en werd daarin gesteund door een meerderheid in de Kamer.

De berichtgeving over het debat werd echter gedomineerd door een – weliswaar belangwekkend – incident. Een Britse krant had immers enkele dagen voor het debat onthuld dat premier Balkenende in september 2002 een geheim Irak-rapport van de Britse premier Blair had ontvangen met de mededeling dat deze informatie voor hem alleen was bestemd. In Den Haag ontstond ophef over het feit dat premier Balkenende die informatie niet met de verantwoordelijke ministers bleek te hebben gedeeld.

In Amerika bleek een tweetal bewindslieden, die deel uitmaakten van de regering Bush, openhartiger te zijn over de motieven voor de oorlog. Al in mei 2003 gaf de Amerikaanse staatssecretaris van Defensie Wolfowitz, in een interview met het tijdschrift *Vanity*, toe dat de beschuldiging dat Irak over massavernietigingswapens beschikte slechts een voorwendsel was geweest, bedoeld om de wereld erin te luizen. Begin 2004 voegde voormalig minister van Financiën O’Neill, tijdens een interview met *CBS*, daaraan toe dat de Irak-oorlog, kort nadat president Bush president werd in januari 2001, reeds een voldongen feit was.⁴⁸

Ook de door de Amerikanen opgerichte “Irak Survey Group” kwam met onthullende feiten. Uit documenten bleek dat de vermeende claim dat Irak radioactief materiaal zou hebben gekocht in Niger vervalst waren door de Italiaanse geheime dienst. Ook bleek het Iraakse Nationale Congres, een anti-Saddam beweging, documenten te hebben vervalst om te bewijzen dat er massavernietigingswapens aanwezig waren. Voor de vermeende banden tussen Saddam Hussein en Al Qaeda konden evenmin bewijzen worden gevonden. Op 13 september 2004 gaf Colin Powell aan een Senaat toe geen bewijzen voor die stelling te hebben gezien.

In Groot-Brittannië onthulde *Guardian* begin 2004 dat de Britse geheime dienst de informatie dat Saddam Hussein binnen vijfenveertig minuten massavernietigingswapens zou kunnen afvuren, had verkregen van een groep Irakese ballingen in Londen. Deze gaven de mogelijkheid toe dat

⁴⁸ Ates, Becker, Brunhart, Cicek, Oberhofer, Onay-Ok & Taskara, “Europe Can Say ‘No’ to America”, in: *Global War – Local Views: Media Images of the Iraq War* (Nordicom; 2005), p. 63.

die informatie onjuist was geweest.⁴⁹ Tevens kreeg de twijfelachtige juridische legitimatie van de oorlog in Groot-Brittannië een staart. In februari 2004 berichtte een aantal kranten dat procureur-generaal Lord Goldsmith, een kundig volkenrecht deskundige, onder druk zou zijn gezet om zijn advies over de rechtmatigheid van de oorlog aan te passen aan de wensen van de Britse regering. Overigens werd pas in 2005 daadwerkelijk bewezen dat Goldsmith inderdaad nuances had geplaatst.

4.1 Netwerk: augustus 2003 – december 2004

Aan de affaire rondom het geheime Britse rapport, waarin alleen premier Balkenende inzage kreeg, besteedde *Netwerk* aandacht in een item dat op 29 augustus 2003 werd uitgezonden.⁵⁰ Naast een “follow-up” over de Amerikaanse training van Nederlandse Irakezen en een zeer kort fragment tijdens een interview met PvdA-leider Wouter Bos, heeft de rubriek in deze periode in twee afzonderlijke uitzendingen aandacht besteed aan de politieke steun die Nederland verleende aan de Amerikaans-Britse oorlog tegen Irak.⁵¹ Vijf uitzendingen in zeventien maanden kan een gering aantal worden genoemd; wel was de toonzetting in de twee hieronder beschreven uitzendingen zeer kritisch.

Op 2 september 2003 werd, op de vooravond van het gezamenlijk ontbijt van Balkenende en Bush in het Witte Huis, een ‘special’ gewijd aan de Nederlandse besluitvorming inzake Irak.⁵² De voice-over teksten in de uitzending die terugblikte op ‘die wel erg loyale rol van Nederland waar zoveel mensen op tegen waren’, waren opiniërend van aard. Zo noemde presentator Karel van de Graaf de ‘politieke verovering’ van Nederland ‘een eitje’ en kondigde hij het verhaal aan ‘van hoe het ogenschijnlijk kritische Nederland bijna zonder slag of stoot bij de Amerikanen op schoot kroop.’

Buitenlandwoordvoerders, defensiedeskundigen en ambassadeurs halen in de reportage herinneringen op aan de gang van zaken en reageren op de vragen of de publieke opinie is misleid en of ons land zich teveel heeft gedragen als een schoothondje. Ook wederhoor werd toegepast;

⁴⁹ ‘Iraqi who gave MI6 45-minute claim says it was untrue’ in *Guardian*, 27 januari 2004.

⁵⁰ ‘Premier Balkenende hield Britse informatie over Irak geheim voor kabinet’ in *Netwerk*, 29 augustus 2003.

⁵¹ Op 24 september 2003 zond *Netwerk* het item ‘Overheid betrokken bij training Nederlandse Irakezen uit’; op 2 mei 2004 wordt PvdA-leider Bos in *Netwerk* geïnterviewd over zijn visie op het functioneren van premier Balkenende en komt kort de politieke steun aan de Irak-oorlog aan bod. Bos verwijst daarin naar de Zembla-uitzending ‘De waarheid van de wapeninspecteurs’ van 15 april 2004 en meent dat de noodzaak tot onderzoek naar de besluitvorming zich aandringt.

⁵² Zie ‘Special over Nederlandse besluitvorming inzake Irak’ in *Netwerk*, 2 september 2003.

hoewel aan het einde werd medegedeeld dat Balkenende en de Amerikaanse ambassadeur niet aan de uitzending wilden meewerken, maken interviews met oud-minister De Hoop Scheffer en minister Kamp deel uit van uitzending. Al met al leidde de journalistieke keuze om te evalueren tot een kritisch betoog waarin de visie op Nederland als schoothond van Amerika werd onderstreept. Opnieuw liet *Netwerk* voor deze uitzending een enquête uitvoeren. Daaruit bleek dat 73 procent van de ondervraagden van mening was ‘dat de regering Balkenende wel erg volgzzaam is aan de V.S. en zich niet onafhankelijk opstelt.’⁵³

Acht maanden later, op 10 mei 2004, heeft *Netwerk* tevens een item uitgezonden waarin Nederlandse oud-diplomaten werden gevraagd naar hun visie op het Irak-beleid van Nederland. Aanleiding hiervoor waren de open brieven van zowel Engelse als Amerikaanse oud-diplomaten die zich zeer kritisch uitlieten over het Midden-Oostenbeleid van hun regeringen. De vier Nederlandse oud-diplomaten spraken zich allen kritisch over ‘de geruisloze wijze waarop de beslissing genomen werd’ en waren uitermate bezorgdheid over de toekomst van Irak: ‘We zijn terechtgekomen in een moeras.’

4.2 Interviews met hoofdredacteurs van *Netwerk*

4.2.1 Maria Henneman

In de zomer van 2003 besloot de redactie om aandacht te besteden aan wat nou die Nederlandse rol was geweest. Over de ‘special’ over de Nederlandse besluitvorming inzake Irak zegt Henneman: ‘Er was toen volop kritiek vanuit de oppositie dat Nederland zich zou hebben opgesteld als het schoothondje van Bush. Wanneer een dergelijke beeldvorming ontstaat, dan is het ook een taak van de journalistiek om dat kritisch te gaan onderzoeken, om daar ook vraagtekens bij te stellen.’

Om, onder andere voor deze uitzending, medewerking van de hoofdrolspelers te krijgen, heeft Henneman zich persoonlijk ingezet. Over de afwezigheid van premier Balkenende in die uitzending zegt Henneman: ‘Soms lukt het gewoon niet. Dan ga ik wel leuk lunchen met iemand van de RVD maar hij komt gewoon niet.’ Henneman schrijft dat deels toe aan het medium televisie: ‘Kranten hebben het op dat gebied makkelijker. Politici treden bij televisie meestal pas op wanneer ze er zelf een belang bij hebben.’

⁵³ Voor meer resultaten van de enquête over het Nederlandse Irak-beleid, zie de website van *Netwerk*, 2 september 2003 (http://www.netwerk.tv/index.jsp?p=items&r=deze_week&a=49422)

Gevraagd naar de rol van voorlichters en woordvoerders van politici – hebben zij pogingen gedaan om het onderwerp te “debunkten” (afdoen als irrelevant of oninteressant)? - herinnert Henneman zich geen concreet voorbeeld met betrekking tot de Irak kwestie. Wel zeggen voorlichters soms dat een bepaalde vraag niet gesteld mag worden. Volgens haar trekt *Netwerk* zich van dergelijke mededelingen niets aan; in dit soort situaties wordt de vraag, het liefst wanneer deze onverwachts komt, alsnog gesteld.

Overheidsvoorlichters mogen dan wel volgens Henneman geen rol spelen, wel merkt zij op dat een journalist afhankelijk is van het politieke klimaat. ‘Als je achteraf de vraag stelt: “Zijn wij als burgers goed ingelicht over die oorlog?”, dan is het antwoord “nee”. Ook het Nederlands parlement heeft die vraag niet gesteld. (...) Als actualiteitenrubriek kun je dan niet zo veel. Het is niet de taak van de journalist om de regering tot de orde te roepen.’

De mogelijkheden van een journalist worden volgens haar ingeperkt door politieke onwil om openheid te geven over dit onderwerp: ‘Je weet als journalist toch ook niet welke informatie de regering had. Veel meer dan je scepsis laten zien, kun je niet.’

Het doen van eigen research naar de besluitvorming werd volgens Henneman bemoeilijkt door de gevoeligheid van dit onderwerp: ‘We hebben geprobeerd om via de Wet Openbaar Bestuur documenten op te vragen maar zodra het over veiligheid gaat, krijg je die documenten eenvoudigweg niet.’ Als enige verdere mogelijkheid rest volgens haar de zoektocht naar een “deep throat”, naar een geheime bron die wil “lekker”.

Op dat gebied kent het medium televisie volgens haar grote beperkingen: ‘Die bronnen die Joost Oranje bijvoorbeeld heeft gesproken, die gaan echt niet voor de camera hun verhaal houden.’ Over een eventuele “follow-up” zegt Henneman: ‘Het heeft blijkbaar veel moeite gekost om die bronnen te vinden; als tweede nieuwsorganisatie krijg je dan echt geen toegang.’

Op de vraag of zij de pogingen tot zelfstandige research achteraf voldoende vindt, roept de eindredacteur dat men nooit ‘genoeg’ doet: ‘Maar je hebt te maken met beperkte middelen en er is ook nog ander nieuws dat de aandacht vraagt.’

Samengevat en terugkijkend op beide onderzoeksperiodes vindt Henneman dat *Netwerk* een voortrekkersrol heeft gespeeld als het gaat om een binnenlandse invalshoek op de crisis. Wel heeft de Nederlandse journalistiek - na de oorlog - de vraag of Nederland heeft meegedaan aan een illegale oorlog te veel laten liggen.

Daarbij noemt zij als externe factor van invloed het politieke klimaat: zowel het provincialisme dat heerst in de politiek als het feit dat de Nederlandse politici hun eigen regering niet ter verantwoording hebben geroepen. Volgens Henneman is de journalistiek daar niet toe in staat; de enige mogelijkheid is om zelf te gaan spitten. Op dat gebied van eigen research beaamt zij dat achteraf beschouwd ‘een extra slag gemaakt had kunnen worden.’

4.2.2 Kees Boonman

Kees Boonman stelt dat je je af kunt vragen of de journalistiek wel hard genoeg heeft aangedrongen op een parlementair onderzoek naar de besluitvorming rondom Irak. Boonman: ‘Het punt dat Balkenende steeds aanhaalt is dat Irak of Hussein niet wilde meewerken aan de VN-resoluties. Hij zegt altijd: “we hebben dat politiek gesteund vanwege het niet meewerken” en weigert dus eigenlijk om ook de militaire gevolgen daarbij te betrekken.’

Persoonlijk vindt Boonman het beschamend dat men in Nederland nog steeds steggelt over de vraag of een dergelijk onderzoek er moet komen, zeker gezien alle consequenties die de onthullingen in Amerika en Engeland hebben gehad. Hij vertelt zelfs Kamerleden te hebben opgebeld om hen aan te sporen om deze ‘bezopen’ situatie aan te kaarten en moties in te dienen. In de vraag waarom het niet is gelukt om journalistiek zoveel pressie uit te oefenen om het onderwerp tot een harde, politieke discussie te maken, schuilt volgens Boonman echter een foutieve veronderstelling. Het is immers de *politiek* die de verantwoordelijkheid draagt voor het uitblijven van een parlementair onderzoek: ‘Moeten wij als journalistiek een pressiegroep zijn? Je hebt toch Kamerleden? Je moet wel de vraag stellen maar wanneer je geen antwoord krijgt...ja, waar dwingt dat je dan toe? Eigen onderzoek.’

Kees Boonman vertelt dat hij zelf ooit voorstelde om alle uitspraken van Balkenende en De Hoop Scheffer sinds 2002 eens achter elkaar te zetten. Dat heeft mede geleid tot de ‘special’ over de besluitvorming die *Netwerk* op 2 september 2003 uitzond: een behoorlijk kritisch betoog.

Over afwegingen om meer eigen research te doen, zegt Boonman: ‘Wij zijn natuurlijk ontzettende opportunisten. Dat zijn alle rubrieken. We hebben te weinig geld, we kunnen mensen niet vijf of zes maanden vrijmaken. Tja, het heeft met keuzes te maken.’ Hij wil overigens niet stellen dat die afweging niet gemaakt had *kunnen* worden; desalniettemin speelt de interne beperking van middelen bij televisie een rol.

Een andere, externe, factor van invloed is volgens Boonman het politieke klimaat, waarmee hij niet alleen de ‘slappe knieën’ van het parlement bedoelt maar ook de recente, uitermate gespannen houding van de politiek ten opzichte van Nederlandse betrokkenheid bij oorlogen. ‘We hebben altijd heel erg spastisch gedaan over het ondersteunen van die oorlog - politiek – en we hebben later ook altijd heel erg spastisch gedaan over het participeren in die oorlog. Het grote “list en bedrog” is nu weer gaande. Ik heb heel vaak Kamp de afgelopen tijd geïnterviewd over Afghanistan en die wil het woord “oorlog” niet uitspreken. Het is gewoon oorlog! Het slaan van waterputten en het licht opschuren en het daarna enthousiast opschilderen van een kippenhok dat dienst doet als een schooltje, daar is helemaal geen sprake van!’

Als voorbeeld van die ‘spastische’ houding geeft Boonman de heftige reactie van Kamerleden toen *Netwerk* tijdens de affaire rondom de marinier Eric O., die tijdens een militaire actie een Iraakees zou hebben doodgeschoten, de “rules of engagement” van de Nederlandse militairen in Irak onthulde. Boonman kreeg persoonlijk te horen dat *Netwerk* met die uitzending “onze jongens” daar in gevaar bracht en de uitzending leidde zelfs tot een Kamerdebat. De Nederlandse betrokkenheid bij oorlogen kan volgens Boonman zonder meer een precair onderwerp worden genoemd.

Overheidsvoorlichters hebben – ondanks fervente pogingen – niet veel invloed op inhoudelijke keuzes van journalisten, aldus Boonman. Angst voor een verslechterde relatie met de betrokken politici speelt ook geen rol. Wel hebben voorlichters gepoogd om ook dit onderwerp af te wimpelen. ‘Wie zegt dat dat niet gebeurt, die liegt. Je krijgt ook wel eens straf in de zin van: “nou, je kunt het voorlopig wel vergeten met Balkenende”.’ Dat leidt echter niet tot een vorm van zelfcensuur. ‘Maar het is natuurlijk wel zo dat je op een aanvraag van De Hoop Scheffer over de kwestie Irak, ook nu nog, gauw “nee” te horen krijgt.’

Het evalueren van een onderwerp zoals het Nederlandse Irak-beleid valt, in de ogen van Boonman, niet buiten de *formule* van een actualiteitenprogramma. Juist nu de journalistiek steeds meer terechtkomt in een “breaking news-cultuur”, kan de waarheid immers ‘verzuipen’. Het cyclus van het nieuws is zo snel geworden: ‘Om inzicht te geven in processen moet je meer terughalen hoe het precies gegaan is en wie wanneer wat heeft gezegd.’

Samengevat meent Boonman dat - vooral in de periode na de oorlog - meer aandacht aan het Nederlands Irak-beleid had mogen worden gegeven. Hij noemt het ‘achteraf jammer’ dat niet meer is geïnvesteerd in eigen onderzoek naar de besluitvorming rondom Irak. Als belangrijkste

redenen daarvoor noemt hij de politieke onwil (zowel bij de regering als in meerderheid bij het parlement) en een politieke - en wellicht ook maatschappelijke - klimaat waarin Nederlandse oorlogsdeelname een buitengewoon precair onderwerp blijkt te zijn. Hij wijst ook op de beperkingen van de journalistiek: politieke pressie behoort *niet* tot de journalistieke kerntaak en de televisiejournalistiek kent beperkingen, weliswaar als ‘opportunistisch’ aangeduid, om aan onderzoeksjournalistiek te doen.

4.3 NOVA/Den Haag Vandaag: augustus 2003 – december 2004

In deze periode van anderhalf jaar werd in zes uitzendingen van *NOVA/DHV* expliciet aandacht gegeven aan de steun van het kabinet Balkenende aan de Irak-oorlog.

Het Kamerdebat op 28 augustus 2003, over de politieke steun die Nederland verleende, werd die avond verslagen door *Den Haag Vandaag*. De affaire rondom het “for your eyes only” bestemde, Britse Irak-rapport leidde, zoals eerder vermeld, tot ophef in Den Haag en dus tot een tweede item de dag na het debat. Over het debat, aangeduid door CDA en VVD als ‘een politiek binnenbrandje’, concludeerde verslaggever Ferry Mingelen dat het nergens toe had geleid ‘behalve dat de vraag of Nederland nou terecht die oorlog heeft gesteund gewoon blijft liggen.’ De afsluiting van het onderwerp door presentatrice Clair Polak tekent treffend de sfeer in Den Haag: ‘Goed, daar moeten wij ons bij neerleggen.’

Op 3 september 2003 besteedde *NOVA* aandacht aan het ontbijt van premier Balkenende op het Witte Huis. Voorafgaand aan een kruisgesprek met Balkenende werd oud-premier Wim Kok telefonisch geïnterviewd over de in zijn ogen ‘kritiekloze houding’ van de Nederlandse regering ten aanzien van het beleid van Bush. De uitspraken van Kok werden tijdens het kruisgesprek voorgelegd aan Balkenende, in een interview bestaand uit overwegend open en enkele kritische vragen, zoals: ‘Heeft u de Amerikanen de chaos in Irak verweten?’ en ‘Heeft u zelf politieke kritiek gehad op Bush?’ Het zal geen verbazing wekken dat Balkenende ontkende dat hij een “schoothondje” van Bush zou zijn.

Op 6 april 2004 kwam in een interview met minister Kamp als tweede onderwerp het Nederlands Irak-beleid opnieuw ter sprake. Twee vragen van Ferry Mingelen zijn kritisch te noemen maar op de ontwijkende, vaak inhoudelijk wankele antwoorden van Kamp wordt niet dieper ingegaan. Zo vraagt Mingelen: ‘Is het nou nooit zo dat u, gezien alles wat er bekend is geworden, denkt: “dat

zat toch niet goed?” Kamp antwoordt met lange zinnen dat Saddam Hussein alle gevolgen over zichzelf heeft afgeroepen en laat een paar keer - ongestraft - het woord ‘terroristen’ vallen.

De politieke steun voor de aanval op Irak kwam tot slot expliciet aan bod tijdens een studiogesprek op 22 april 2004 met oud-premier Dries van Agt. Hoewel Van Agt was uitgenodigd om in te gaan op de vraag of de Nederlandse troepen in Zuid-Irak zo spoedig mogelijk moesten worden teruggetrokken, ging hij zelf herhaaldelijk in op de onrechtmatigheid van de aanval die aan de stabilisatiemacht vooraf was gegaan.

4.4 Interviews met de hoofdredacteur en een verslaggever en redacteur van NOVA

4.4.1 Carel Kuyl

‘De rationalisatie van de oorlog lag in twee aspecten: er zijn massavernietigingswapens en het is een broeinest van Al Qaeda. In beide gevallen is dat in *NOVA* meermalen onderuit gehaald.’ De redactie heeft volgens Kuyl niet overwogen om zelf intensieve research te doen naar de Nederlandse besluitvorming inzake Irak. ‘Die reconstructie hebben we niet gemaakt. Hadden we kunnen doen.’ In plaats daarvan is gekozen om research te doen naar drie belangrijke incidenten: de affaire rondom de marinier Eric O., de beruchte Kelly-affaire in Engeland en de zaak rondom de Nederlander Van Anraad die chemicaliën aan Irak leverde.

Het werkelijke argument, op basis waarvan de Nederlandse regering tot haar besluit kwam, is volgens Kuyl ook wel bekend: ‘Ja, dat *weet* je wel: onder druk van bondgenoten.[...] Wat interessant was geweest is dat je het hele Amerikaanse lobbycircuit een keer in beeld brengt. Maar we hebben andere dingen gedaan.’

Het onderwerp van de Nederlandse besluitvorming kent volgens Kuyl twee mogelijke verhaallijnen: het feit dat er geen massavernietigingswapens zijn gevonden was ófwel een verrassing voor het kabinet Balkenende, of ze wisten het wel en dan hebben ze de boel voorgelogen. Op de vraag of de door Joost Oranje onthulde twijfels bij de militaire inlichtingendienst geen navolg verdienen, zegt Kuyl: ‘Op een gegeven moment heeft iemand het gedaan en is het de vraag of je het nog een keer moet doen.’ Buitengewoon opzienbarend leek hij de bevindingen van dat onderzoek niet te hebben gevonden: ‘Die twijfels waren er natuurlijk ook bij de CIA en de MI6. En hier is kennelijk gebeurd wat er in het buitenland ook gebeurd is, namelijk dat wij de kanttekeningen van de geheime diensten niet wilden geloven.’

Over de Zembla-uitzending ‘De waarheid van de wapeninspecteurs’ van 15 april 2004 waarin betoogd werd dat de Nederlandse overheid had kunnen weten dat het zeer onwaarschijnlijk was dat Irak over massavernietigingswapens beschikte, zegt Kuyl: ‘daar zat eerlijk gezegd ook niet zo vreselijk veel nieuws in. [...] Dat wist iedereen al.’

In zijn ogen heeft geen enkele journalist tot nog toe het essentiële punt geraakt: ‘Niemand heeft onomstotelijk aangetoond dat ze de boel hebben zitten voorliegen, willens en wetens. Dat heb ik nog niet gezien.’ NOVA heeft dat wel degelijk geprobeerd, vertelt Kuyl: ‘Maar je moet ook reëel zijn. Als de Kamer niets te zien krijgt, dan moet je niet denken dat er iemand komt met: “moet je hier even kijken.” Dat is irreëel.’ Het geheime karakter van alle onderliggende stukken levert hier de grootste restrictie op. Al met al heeft de Nederlandse journalistiek volgens Kuyl nog niet de “smoking gun” gevonden en ‘als je het niet kunt bewijzen, als je de “smoking gun” niet hebt, dan moet je je mond erover houden.’ Kuyl wekt de indruk het onderwerp pas (weer) nieuwswaardig te vinden wanneer die “smoking gun” gevonden wordt.

Op de vraag waarom premier Balkenende zo geruisloos met deze zaak wegblijft in de politiek en de media, refereert Kuyl aan het maatschappelijke klimaat: ‘Ik weet het niet, misschien interesseert het ons ook wel niet genoeg. [...] Het is onze oorlog niet.’

Kuyl meent dat de betrokken politici wel degelijk kritisch zijn benaderd door *NOVA/DHV*. Over het feit dat de resultaten weinig indrukwekkend zijn, door de ontwijkende antwoorden die politici geven, wijst Kuyl op een beperking van het medium: ‘Weet je wat het is met dit soort gevallen? Je stelt iemand drie keer dezelfde vraag en je kan het zoals Jeremy Paxman drieëndertig keer doen maar daar word je niet wijzer van.’ Volgens Kuyl heb je binnen de context van een televisieprogramma weinig mogelijkheden: ‘Het vervelende in de politiek is altijd dat mensen geen antwoord geven door wel iets te zeggen, maar niet een antwoord op je vraag. Daar hebben wij natuurlijk last van.’

Samengevat vindt Carel Kuyl dat *NOVA* geen stekken heeft laten vallen in de berichtgeving over de Nederlandse steun aan de oorlog. Hoewel het bewijs dat het kabinet Balkenende willens en wetens het parlement heeft voorgelogen zeer nieuwswaardig zou zijn, acht hij het irreëel om dat van de journalistiek te verwachten.

NOVA heeft gekozen om zich met betrekking tot research te concentreren op een drietal andere, aan Irak gelieerde, incidenten. Ingaan op officiële argumenten van de regering is voor *NOVA* niet interessant omdat men allang weet dat de regering heeft gehandeld onder druk van

bondgenoten. Het feit dat het niet “onze oorlog” was, is een mogelijke verklaring voor de relatief geringe maatschappelijke interesse. Tot slot zijn politici vakkundig in het ontwijken van kritische vragen. Dat leidt tot een journalistieke inperking, die mede het gevolg is van het televisie-medium.

4.4.2 Tom Kleijn en Monique Wijnans

Kleijn en Wijnans bevestigen in grote lijnen de stelling dat er achteraf in de journalistiek weinig aandacht is gegeven aan de Nederlandse steun aan de oorlog. ‘Het valt hier oorverdovend stil hoor’ stelt Kleijn. Voor die stilte hebben zij een aantal verklaringen.

Ten eerste speelde er simpelweg veel ander nieuws. Zo speelde Afghanistan weer op, waren er Amerikaanse verkiezingen en werd er veelvuldig bericht over de Nederlandse militaire missie naar Zuid-Irak, waarbij de vraag of de troepen wel aan opbouw konden doen van groter belang werd geacht dan de rechtvaardigheid van de aanval die daaraan vooraf was gegaan.

Volgens het duo heeft de redactie niet overwogen om naar aanleiding van alle onthullingen opnieuw aandacht te besteden aan de politieke steun aan “Operation Iraqi Freedom.” Daarbij verwijzen zij naar ‘een soort Irak-moeheid’ op de redactie.

Die vermoeidheid ten aanzien van het onderwerp herinnert Kleijn aan de reacties die zijn collega’s Twan Huys en Carolien Brugsma kregen toen zij zich stortten op de affaire rondom Srebrenica. ‘Vier jaar na de val kwamen Twan en Carolien elke keer weer met “saaie” stukjes over een fotorolletje en “wat is er nou precies gebeurd?” En binnen *NOVA* had je een aantal eindredacteuren dat zei: “jezus, wéér Srebrenica.” Er waren ook maar drie shots weet je wel, dus elke keer was het weer precies hetzelfde.’

Volgens Wijnans heeft *NOVA* zelf bijgedragen aan een “overload” in de berichtgeving over het onderwerp, met als gevolg ‘Irak-moeheid’. ‘Je moet je voorstellen dat je al zeker een jaar met Irak bezig bent. De hele voorfase, de besluitvorming, gaan we wel, gaan we niet, politieke steun, militaire steun, nou komt die oorlog eindelijk, plus de hele kwestie van de Veiligheidsraad en de massavernietigingswapens. We hebben er al zo veel over bericht.’

Mediumgebonden factoren spelen echter ook een grote rol. Een terugblik op hoe de Nederlandse besluitvorming in deze heeft plaatsgevonden, past volgens beide niet binnen de formule van *NOVA*. Wijnans: ‘Mensen zitten er niet op te wachten. Het is een herhaling van zetten. Je maakt ook geen nieuws. Kijk, wij schetsen wel achtergronden maar we maken ook nieuws en zeker als je weer iets hebt over Irak, dan moet je wel een soort nieuwsaanleiding hebben.’

Ook de optie om research te doen naar de “soevereine afweging” van de regering, is volgens hen ‘niets voor *NOVA*’. Kleijn: ‘Het is een krantenverhaal. Wij moeten ook het normale nieuws in Irak volgen, de aanslagen. We zouden ervoor vrijgemaakt kunnen worden maar dan is het de vraag in hoeverre de hoofdredactie daar interesse voor zou hebben, een hele uitzending met archiefbeelden over Irak. Maar dat zijn allemaal geen journalistieke argumenten. Er is namelijk geen journalistiek argument om dat niet te doen. Want nieuws is nieuws en een onderwerp is een onderwerp.’

Wijnans is het daar niet volledig mee eens: ‘Het is gewoon een onderwerp dat niet bij *NOVA* past en dat is wél een journalistieke keuze. [...] Je moet het in de context zetten van het andere nieuws dat er op dat moment was. Dat weegt. Het heeft er soms mee te maken dat andere dingen actueler zijn.’ Ook onderzoek naar het lobbycircuit achten zij niet geschikt voor het programma. Kleijn: ‘Dat is te lang, te ingewikkeld, te veel achtergrond, te weinig concreet.’

Het kritisch ondervragen van politici past *wel* binnen de formule. Hoewel Kleijn oordeelt dat dat ‘te weinig’ is gebeurd, heeft hij het wel, net als vele anderen, geprobeerd. Vanwege de clichématige antwoorden van de betrokken politici lukt het hen volgens niet om tot de kern van de zaak door te dringen. Kleijn: ‘Balkenende, Kamp, ze zullen allemaal niet anders antwoorden dan: “Saddam heeft zich niet aan de afspraken gehouden, we hebben het met z’n allen besloten, de VN was voor. Klaar.” [...] Je verzandt in een soort discussie die je van tevoren al uit kunt schrijven.’

Wijnans meent dat je geen eerlijk antwoord kunt verwachten, ook in de nabije toekomst niet, omdat het politiek veel te gevoelig ligt: ‘Niemand zal keihard zeggen: “We hebben een fout gemaakt.” Er staat teveel op het spel. [...] Zeker ook omdat de puinhoop nog steeds voortduurt hè. Kijk, het is niet een afgesloten geheel. De situatie wordt met de dag erger daar en wij zijn verantwoordelijk.’ Politici maken het de journalistiek dan moeilijk; afleidingsmanoeuvres van voorlichters spelen volgens Kleijn geen rol: ‘Daar trap je niet in. Want als een voorlichter zegt: “dat moet je niet doen”, dan weet je dat je het juist moet doen.’

Samengevat zijn Tom Kleijn en Monique Wijnans overwegend kritisch over de berichtgeving over de Nederlandse steun aan de oorlog. Wel voeren zij een aantal factoren aan die er in hun ogen toe heeft geleid dat het onderwerp, zeker na afloop van de oorlog, bij *NOVA* onderbelicht is gebleven.

In de aanloop naar de oorlog werd een kritische blik vertroebeld door de eigen ‘dynamiek’ van het ‘institutionele’ en overwegend op het westen georiënteerde, nieuws. Daarnaast is het

onderwerp tot op de dag van vandaag buitengewoon politiek gevoelig, waardoor de betrokken bewindslieden kritische vragen nooit eerlijk zullen beantwoorden. Op de redactie van *NOVA* is er sprake van een zekere moeheid rondom de hele Irak kwestie en dus ook om terug te blikken op de kwestie. Zonder harde nieuwsaanleiding zal *NOVA* het onderwerp niet gauw opnieuw aankaarten. Met betrekking tot het doen van eigen research naar de besluitvorming wijzen zij voornamelijk naar mediumgebonden factoren: dat zou een 'krantenverhaal' zijn dat te weinig concreet en actueel is voor *NOVA*.

5. Conclusie

Uit de interviews met de hoofdredacteuren en journalisten die voor dit onderzoek zijn benaderd, wordt duidelijk dat op zijn minst kritische kanttekeningen te plaatsen zijn bij de berichtgeving in *NOVA/Den Haag Vandaag* en *Netwerk* over de Nederlandse steun aan de oorlog tegen Irak.

Hoewel de hoofdredacteur van *NOVA*, Carel Kuyl, weliswaar geen reden ziet tot zelfkritiek op de berichtgeving in zijn programma, hebben de overige geïnterviewden zich op één of meerdere punten kritisch uitgelaten. Zo had er na afloop van de oorlog met betrekking tot research ‘een extra slag gemaakt kunnen worden’ (*Netwerk*-hoofdredacteur Maria Henneman), is het ‘achteraf jammer’ dat er niet meer aandacht is gegeven aan het onderwerp (*Netwerk*-hoofdredacteur Kees Boonman) en zou de Nederlandse journalistiek ‘een beetje in slaap gesukkeld’ zijn (*NOVA*-verslaggever Tom Kleijn en redacteur Monique Wijnans).

Algemeen terugkijkend op de berichtgeving in *Netwerk* en *NOVA/Den Haag Vandaag* lijken twee conclusies van mediaonderzoekers Lundsten & Stochetti de lading te dekken:

Even if the transnational broadcasters were to disagree with the US government on the justification of the war, it was in their interest to be able to cover it at their best.⁵⁴

Events were reported as parts of a story which still had to happen but whose overall unfolding was already known – and accepted – by the newsmakers⁵⁵

Lundsten & Stochetti trokken deze conclusies over de berichtgeving in aanloop naar de oorlog door de internationale nieuwszenders *CNN* en *BBC World*, maar ze zijn ook van toepassing op de Nederlandse actualiteiten. Beide stellingen beschrijven de tendens in de berichtgeving over de algehele crisis, met alle aandacht voor de westerse hoofdrolspelers.

De tweede stelling lijkt ook van toepassing op de houding van *Netwerk* en *NOVA* ten aanzien van het besluit dat de regering zou nemen. De Nederlandse regering deed weliswaar haar uiterste best om de kernvraag – wel of niet meedoen – te omzeilen door te benadrukken dat de oorlog vermeden kon worden. De actualiteitenprogramma’s leken zich echter met betrekking tot de positie van de Nederlandse regering al lang en breed te hebben berust in de politieke werkelijkheid van loyaliteit aan de Amerikanen. Mogelijk speelde die voorspelbaarheid van het

⁵⁴ Lars Lundsten & Matteo Stochetti, ‘The war against Iraq in transnational broadcasting’ in *Global War – Local Views: media images of the Iraq War*; p. 29.

⁵⁵ Idem; p. 33.

kabinetsbesluit – die steun kwam er uiteindelijk toch wel - een rol in de geringe aandacht voor het Nederlandse kabinetsbeleid.

Met dit onderzoek is gepoogd om antwoorden te vinden op de vraag in hoeverre er kritisch en onafhankelijk is bericht over het Nederlandse Irak-beleid, zowel voorafgaand aan en tijdens de aanval op Irak, als gedurende de nasleep ervan. Specifieker luidt de kernvraag in hoeverre zelfcensuur een rol heeft gespeeld in die berichtgeving. Het gaat daarbij in de eerste plaats niet om het vellen van een moreel oordeel over de Nederlandse journalistiek, maar om het inzichtelijk maken welke externe en interne factoren invloed hebben op de journalistieke keuzes die zijn gemaakt. Daarbij werd vooraf verondersteld dat er sprake was een nieuwswaardig onderwerp – de Nederlandse steun aan de oorlog tegen Irak – dat onvoldoende kritisch werd belicht door de Nederlandse televisiejournalistiek.

5.1 Resultaten op basis van de geselecteerde uitzendingen

Met betrekking tot de *hoeveelheid* aandacht voor het onderwerp verschillen de meningen van de geïnterviewden. Terwijl hoofdredacteurs Carel Kuyl en Maria Henneman menen dat er in principe voldoende aandacht is besteed aan het Nederlandse Irak-beleid, vinden hoofdredacteur Kees Boonman en de journalisten Tom Kleijn en Monique Wijnans van niet. De term “voldoende aandacht” is uiteraard subjectief en relatief. Het ging immers om een internationale crisis waarbij er sprake was van een enorme informatiestroom vanuit het buitenland en het spreekt voor zich dat de actualiteitenprogramma’s de buitenlandse berichtgeving tot hun journalistieke taak rekenden. Toch wijst de voor dit onderzoek gemaakte selectie van uitzendingen op geringe aandacht voor het onderwerp.

Van november 2002 tot eind 2004 zonden *Netwerk* en *NOVA* bij elkaar opgeteld ruim vierhonderdvijftig items en/of studio gesprekken uit die te maken hadden met de kwestie Irak. Daarvan gingen er ongeveer vijftig over de (mogelijke) Nederlandse steun aan de aanval die in maart 2003 plaatsvond; ongeveer 11 procent van alle berichtgeving over het onderwerp Irak.

Hierbij moet overigens de kanttekening worden geplaatst dat het exacte aantal items of studio gesprekken mogelijk afwijkt van de cijfers die hier worden vermeld. De selectie is gemaakt op basis van de beschrijvingen zoals die in het archief van het Instituut voor Beeld en Geluid zijn opgenomen. Mogelijkerwijs is een aantal uitzendingen over het hoofd gezien, waarbij die kans het

grootst is in het geval van *NOVA*. Zoals bleek uit de analyse van de *NOVA*-uitzendingen, is bij dat programma vaker gekozen om kort en zijdelings te refereren aan de Nederlandse positie binnen deze internationale crisis. Daarentegen is de journalistieke keuze voor een ofwel binnenlandse, ofwel buitenlandse invalshoek bij *Netwerk* duidelijker waarneembaar. Om definitieve uitspraken te doen over de exacte kwantiteit zou een nauwkeurige bestudering van *alle* uitzendingen rondom de kwestie Irak dus noodzakelijk zijn.

Bij de bestudering van de uitzendingen is gelet op algemene tendensen in de berichtgeving enerzijds en opvallende of kenmerkende keuzes anderzijds. Zo heeft *Netwerk* er duidelijk voor gekozen om, zowel voorafgaand aan de oorlog als na afloop ervan, te berichten over de Nederlandse publieke opinie inzake de Irak- oorlog. Het is weinig verbazingwekkend dat bij *NOVA/Den Haag Vandaag* overwegend voor een meer afstandelijke, technische invalshoek is gekozen, gezien het feit dat parlementair nieuws een vast onderdeel uitmaakt van de rubriek. De hierboven benoemde verschillen zijn direct af te leiden uit de formules van beide programma's.

In beide rubrieken is veelvuldig gekozen voor het journalistieke debat, waarbij tegenstanders van de oorlog in de meerderheid leken te zijn. Zonder de waarde van het debat als journalistieke vorm tekort te willen doen, kan opgemerkt worden dat dit consequenties heeft voor de informatievoorziening, aangezien onduidelijk blijft of een uitspraak een bewering is, of een hard feit. Meninge n over de kwestie Irak werd vele malen meer verkondigd dan feiten.

Daarnaast kan worden opgemerkt dat debatten over de argumenten voor de aanval in het voordeel hebben gewerkt van het Amerikaanse voorlichtingsapparaat. De Amerikanen hadden er immers belang bij dat over de legitimatie van de oorlog werd gedebatteerd op basis van argumenten die zij hadden aangedragen: het grote gevaar van Irak (massavernietigingswapens, banden met terroristen) en het afschuwelijke bewind van Hussein. Ook wanneer kritische geluiden deel uitmaken van het debat, “werkt” deze voorlichtingsstrategie want de beweringen behoren op zijn minst *mogelijk* tot de waarheid en waar rook is, is meestal vuur.

Juist in het licht van het veelgehoorde argument dat door de “waan van de dag” de evaluatie van het nieuws vanzelfsprekend ondergesneeuwd raakt, moet tot slot de ‘special’ van *Netwerk* over de besluitvorming inzake Irak worden genoemd. Deze uitzending bestond uit een uitgebreide, kritische terugblik op het politieke besluit om de oorlog te steunen.

5.2 Resultaten op basis van de interviews

Een van de meest opvallende conclusies die kan worden getrokken op basis van de gehouden interviews is het feit dat de Nederlandse journalistiek als zogenaamde ‘vierde macht’ in een democratische staat (naast de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht) weinig succesvol is geweest met betrekking tot de steun van het kabinet Balkenende aan de oorlog in Irak. De politieke gevoeligheid van het onderwerp, de hoge mate van geheimzinnigheid bij de Nederlandse regering en het feit dat het regeringsbeleid werd gesteund door een meerderheid in de Tweede Kamer lijken de journalistieke taak van waarheidsvinding ernstig te hebben beknot.

De politieke “muur” waar Nederlandse journalisten tegenop zijn gelopen blijkt zowel uit de moeilijkheid om door middel van research de werkelijke overwegingen van het kabinet Balkenende boven tafel te krijgen, als uit de als onmogelijk opgevatte taak om van de betrokken politici “eerlijke antwoorden” te krijgen op kritische vragen.

Verwezen wordt naar het ‘falen van de politiek’ om de regering te dwingen openheid van zaken te geven. Alle geïnterviewden waren daarbij van mening dat noch de Tweede Kamer, noch de Nederlandse burger eerlijk is geïnformeerd over de besluitvorming rondom de oorlog tegen Irak. De door de overheid aangedragen redenen voor de politieke steun, namelijk het schenden van VN-resoluties door Irak, wordt als een “doelredenering” opgevat aangezien alle journalisten meenden dat de vermeende aanwezigheid van massavernietigingswapens en banden met terroristische organisaties ten grondslag lagen aan de steun voor het Amerikaans-Britse beleid. Ook de zogenaamde “soevereine afweging” van de overheid wordt door de journalisten weinig serieus genomen.

Volgens alle geïnterviewden mag van de journalistiek niet teveel worden verwacht. Zo stelt Carel Kuyl dat het ‘irreëel’ is om van de journalistiek te verwachten dat deze tot eigen bevindingen over de aanwezigheid van massavernietigingswapens had kunnen komen. Bijna even onwaarschijnlijk is het idee dat de journalistiek overheidsinformatie zou weten te bemachtigen die zelfs de Tweede Kamer niet te zien krijgt. Kees Boonman wijst daarbij op de beperkingen van de journalistiek om druk uit te oefenen op de regering en vraagt zich ook af in hoeverre zij ook een ‘pressiegroep’ zou moeten zijn. Daar hebben we immers Kamerleden voor. Maria Henneman verwoordt dit nog explicieter wanneer zij stelt dat het niet tot de journalistieke taak behoort om de regering ter verantwoording te roepen.

Desalniettemin stelt Henneman dat de vraag of Nederland met een legale oorlog is meegegaan zowel door de Nederlandse politiek als de Nederlandse journalistiek is vergeten. Ook Kees Boonman, Tom Kleijn en Monique Wijnans hebben vergelijkbare kritiek. De vraag is vervolgens welke factoren van invloed zijn geweest op het “ondergesneeuwd” raken van die vraag en dus op de onvoldoende kritisch te benoemen benadering van de (mogelijke) Nederlandse steun aan de aanval op Irak.

In de periode voorafgaand aan en tijdens de oorlog wordt een tweetal factoren genoemd. Ten eerste het “bombardement” aan nieuws dat hoofdzakelijk werd bepaald door het westen: de Amerikanen, de Britten, de gebeurtenissen in de Verenigde Naties en de Europese Unie. Op verschillende wijze stellen alle geïnterviewden dat de Amerikanen en Britten min of meer effectief zijn geweest in het beïnvloeden van de beeldvorming in de westerse media, al heeft dat niet per definitie tot een volgzame houding in de journalistiek. De beschuldigingen aan het adres van Irak zijn immers niet klakkeloos overgenomen.

Verslaggever Tom Kleijn is met name kritisch over het feit dat radicale meningen over het beleid van Bush en Blair, die achteraf terecht zijn gebleken, uit de media werden geweerd en dat er te weinig op serieuze wijze is geluisterd naar berichtgeving vanuit de Arabische landen. Het weren van afwijkende meningen zou geduid kunnen worden als een gevolg van “group think”, een vorm van groepsdenken dat leidt tot één dominante kijkrichting. Consensus bestaat er over het feit dat de berichtgeving werd gedomineerd door de vraag of de Verenigde Naties militair optreden wel of niet zou sanctioneren. Gesproken wordt van een eigen ‘dynamiek’ van het nieuws waarbij de aandacht hoofdzakelijk is gericht op incidenten en journalisten nauwelijks nog hun hoofd er goed bij kunnen houden.

Ten tweede speelde het politieke klimaat een rol. Zo richtte het Haagse nieuws zich voornamelijk op de oorlog tegen Irak als mogelijk breekpunt in de formatie tussen het CDA en de PvdA. Als verklaring hiervoor wordt het provincialisme dat heerste in de politiek genoemd.

In de periode na de aanval en tijdens de uiteenlopende onthullingen over de legitimatie van de oorlog spelen meer factoren een rol.

Op de eerste plaats wordt het politieke klimaat aangehaald, ditmaal in een andere context. Genoemd worden de slappe houding van het parlement ten aanzien van het eisen van openheid, de starre houding van de betrokken bewindslieden en de politieke gevoeligheid van het onderwerp, ook gezien de huidige situatie in Irak. De Nederlandse betrokkenheid bij de Irak-oorlog, evenals de huidige in Afghanistan, wordt omschreven als een buitengewoon precair

thema. De geïnterviewde journalisten concluderen dat door dit politieke klimaat de primaire bronnen van het nieuws, namelijk de verantwoordelijke politici zelf, onbereikbaar zijn geworden.

Je zou kunnen zeggen dat hier sprake is van een vorm van druk vanuit de overheid, omdat politici in hun weigering openheid van zaken te geven invloed hebben op de primaire taak van journalisten: een *deugdelijke* nieuwsvoorziening. Hoewel de pogingen van voorlichters en PR-medewerkers om het nieuws te beïnvloeden worden erkend, zeggen de geïnterviewden dat de voorlichters daar weinig succes mee boeken. Toch wordt het niet kunnen “krijgen” van een hoofdrolspeler een aantal malen genoemd. Gezien de regelmatige optredens van de voor het Irak-beleid verantwoordelijke ministers in beide programma’s lijkt dit echter geen grote factor van invloed te zijn.

Ten tweede wordt in het kader van nieuwsbronnen ook een mediumgebonden factor genoemd, namelijk de beperking van het medium televisie. Politici zouden nog minder gauw meewerken aan interviews over een dergelijk precair onderwerp wanneer het een televisieoptreden betreft. Op televisie zou het ook moeilijker zijn om lange tijd door te drammen op een kritische vraag aan een politicus. Wanneer politici zwijgen wordt je als medium gedwongen om op zoek te gaan naar zogenaamde “deep throats”, lekkende bronnen die, als men ze al vindt, zelden hun verhaal voor de camera willen vertellen.

De beperking van het medium televisie werd ook regelmatig genoemd in het kader van de keuze om geen diepgaand onderzoek te doen naar de afwegingen die ten grondslag hebben gelegen aan het regeringsbesluit: een gebrek aan geld, tijd en middelen maar ook dat een dergelijk onderzoek eerder een “krantenverhaal” zou zijn omdat het niet actueel genoeg, te complex en te weinig concreet is.

Ten derde wordt de noodzaak om het actuele nieuws te blijven volgen genoemd als een reden om te besluiten geen zelfstandig onderzoek te doen naar dit onderwerp. Hoewel door de meesten erkend wordt dat de Nederlandse steun aan de aanval nog altijd een journalistiek onderwerp is, is er desalniettemin gekozen voor nieuws dat actueler is. Carel Kuyl is daarbij van mening dat het onderwerp pas weer nieuwswaardig zou worden op het moment dat kan worden aangetoond dat Balkenende de Kamer bewust heeft voorgelogen. Immers, de suggestie dat het *waarschijnlijk* niet deugt, ‘dat weten we allemaal al.’

Als vierde belangrijke factor wordt door Tom Kleijn en Monique Wijnans de ‘Irak-moeheid’ genoemd die er op de redactie leeft, wegens een overvloed aan berichtgeving over de hele kwestie

Irak. Deze interne factor is volgens hen van grote invloed omdat je als journalist echt een gevecht zou moeten voeren om het onderwerp ‘erdoor te krijgen’ bij de eind- en hoofdredactie.

Tot slot speelt het maatschappelijke klimaat een rol waarbij bedoeld wordt op een gebrek aan interesse doordat de steun niet gepaard ging met een daadwerkelijk militair optreden van Nederlanders. Met andere woorden: het was niet echt “onze” oorlog.

5.3 Conclusies over zelfcensuur

Journalisten zijn niet geneigd om stil te staan bij de selectieprocessen die zich dagelijks op werkvloer afspelen. Over de hiërarchie van het nieuws zei *NOVA*-hoofdredacteur Carel Kuyl dan ook tijdens het interview dat daar ‘weinig discussie’ over was. Men hoeft echter maar over de grenzen te kijken, om te kunnen concluderen dat nieuwsselecties geen vaststaand of vanzelfsprekend gegeven zijn maar dat deze beïnvloed worden door talloze interne en externe factoren. Door de kernvraag van dit onderzoek gaat het hier echter om *bewuste* keuzes die gemaakt zijn om over een nieuwswaardig onderwerp niet, eenzijdig of onvoldoende kritisch te berichten.

In de eerste plaats zijn talloze factoren genoemd die een belangrijke rol spelen bij het journalistieke proces maar daarmee nog geen vorm van zelfcensuur inhouden. Eerder in deze scriptie werden deze vijf factoren als volgt opgesomd:

1. Professionele journalistieke mores (zowel algemene als specifieke richtlijnen die kenmerkend worden geacht voor de professionele uitoefening van de journalistiek)
2. Journalistieke afwegingen (zoals bronbescherming en relatiebeheer)
3. Format, doelgroep en formule
4. Tijd, geld, plaats (een beperking van middelen in de journalistieke praktijk)
5. Het maatschappelijk klimaat (politieke correctheid maar ook door journalisten gemaakte inschattingen over de mate van publieke interesse voor een onderwerp)

Op de tweede factor na – journalistieke afwegingen zoals bronbescherming en relatiebeheer – zijn alle factoren genoemd tijdens de interviews. Zaken zoals de “eigen dynamiek” van het nieuws, het terzijde schuiven van radicale meningen, het “ondergesneeuwd raken” van de vraag

of we meegingen met een illegale oorlog doordat “officiële” nieuwsbronnen een enorme nieuwsstroom voortbrachten en, tot slot, de verwijzingen naar de noodzaak om het “actuele nieuws” te volgen zijn allen het gevolg van algemene journalistieke mores over “objectiviteit” en “nieuwswaardigheid”.

De termen “format” en “formule” kwamen aan bod met betrekking tot de aandacht voor de Nederlandse publieke opinie (het “credo” van *Netwerk* tegenover ‘Wij zijn niet zo van de “vox pop” van *NOVA*). Zij werden ook genoemd in verband met de journalistieke mogelijkheden om de Nederlandse besluitvorming te evalueren of eigen, diepgaand research te doen naar de grondslagen op basis waarvan de regering haar besluit nam (beide waren ‘niks voor *NOVA*.’)

De beperking van middelen werd door *alle* geïnterviewden aangehaald (al noemde Kees Boonman die afweging ‘opportuun’ en sprak Tom Kleijn over ‘niet-journalistieke’ argumenten). Ook het maatschappelijk klimaat kwam aan bod (gebrek aan nationalisme, provincialisme, de gevoeligheid van Nederlandse militaire betrokkenheid, een mogelijk gebrek aan interesse door een overvloed aan nieuws over Irak enerzijds en de slechts zijdelingse betrokkenheid anderzijds door het ontbreken van actieve, militaire steun.)

In hoofdstuk twee zijn tevens externe en interne factoren benoemd die waarschijnlijk wel duiden op vormen van zelfcensuur. Als externe factoren zijn genoemd druk vanuit de overheid en de invloed van PR en voorlichting.

De invloed van PR en voorlichting wordt bij dit onderwerp door alle geïnterviewden beschouwd als gering tot afwezig. Hoewel de geïnterviewde journalisten allemaal hebben aangegeven dat voorlichters proberen de zaak te “debunken”, zijn ze volgens hen weinig succesvol daarin.

Met betrekking tot de Nederlandse overheid kan niet zo zeer van “druk” worden gesproken als wel van het doodzwijgen en ontwijken van het onderwerp. In zekere zin hebben de politici geen voorlichters nodig om de zaak te “debunken”; zij doen het zelf wel.

Mijns inziens is hier wel degelijk sprake dat zelfcensuur omdat de regering erin slaagt om het onderwerp van de nieuwsagenda af te krijgen, door krampachtig de werkelijke argumenten voor de Nederlandse steun aan de aanval verborgen te houden. Het meest duidelijk komt deze macht van de politiek tot uiting wanneer het om het kritisch ondervragen van de betrokken bewindslieden gaat. Door herhaaldelijk niet in te gaan op kritische vragen, lijkt de journalistiek de “strijd” te hebben opgegeven. De vraag is natuurlijk of de journalistiek niet meer grondige pogingen zou moeten doen om het ontwijken te doorbreken.

Hoewel twee hoofdredacteuren van mening waren dat de journalistiek geen pressiegroep is en de regering niet ter verantwoording hoeft te roepen, kan gesteld worden dat journalisten bekneld worden in het taak tot publieke nieuwsvoorziening. Alle journalisten waren het er immers over eens waren dat de Nederlandse burger over dit onderwerp niet goed is ingelicht door de overheid.

Als interne factoren zijn het maatschappelijk klimaat, mediumgebonden overwegingen en mogelijke schade voor het aanzien onder collega's genoemd.

Inderdaad lijkt er sprake te zijn geweest van invloed van het maatschappelijke klimaat. Het provincialisme, het gebrek aan nationalisme, de politieke gevoeligheid van Nederlandse militaire betrokkenheid en een gebrek aan interesse want het is “onze oorlog” niet, zijn daarbij factoren. Vooral de laatstgenoemde – het gebrek aan interesse – lijkt een factor die invloed heeft op *bevuste*, journalistieke beslissingen. Dat gebrek aan interesse zou immers niet alleen in de maatschappelijk leven, maar vooral ook op de journalistieke redactie; weliswaar mede dankzij een overdaad aan berichtgeving over de algehele Irak kwestie.

Mediumgebonden overwegingen hebben zeer duidelijk een rol gespeeld. Daarbij is vooral gerefereerd aan de formule van het programma. Tot slot is de schade voor het aanzien onder collega's wel aangehaald - in het geval van het *NOVA*-interview met vice-premier Tariq Aziz – maar heeft het geen rol gespeeld in de zin dat deze verslaggever in het vervolg dergelijke onderwerpen heeft vermeden. “Group think” lijkt wel te hebben bestaan op journalistieke redacties, maar heeft in dit geval geen invloed gehad op de beslissingen die journalist Tom Kleijn zélf maakte.

Al met al geeft dit onderzoek aan dat zowel interne als externe factoren tot een vorm van zelfcensuur hebben geleid in de berichtgeving over de Nederlandse steun aan de aanval op Irak. Het is opvallend te noemen dat drie van de vier geïnterviewde journalisten tegelijkertijd hun ergernis hebben uitgesproken over de stilte in de politiek en in de media rondom dit onderwerp. Bij de geïnterviewden zelf is dus eerder sprake van verontwaardiging over de kwestie dan een gebrek aan verontwaardiging. Hun ergernis richt zich vooral op de houding van de politiek, die de journalistiek over dit thema bijna tot stilte heeft weten te dwingen en daarom de belangrijkste factor van invloed is op de “oorverdovende stilte”.

Lijst van geraadpleegde literatuur

Balkenende, J.P., 'Verklaring van de minister-president in de Tweede Kamer naar aanleiding van de situatie in Irak', 18 maart 2003.

Brecher, J., Cutler, J. & Smith, B. *ed.* (2005) *In the Name of Democracy: American war crimes in Iraq and beyond*. New York: Metropolitan Books.

Carruthers, S. (2000) *The Media at War: communication and conflict in the twentieth century*. Londen: St. Martin's Press.

Chomsky, N. (2005) *Imperial Ambitions: conversations on the post-9/11 world – Interviews with David Barsamian*. New York: Metropolitan Books.

Godijn, J. (2004). *War on the Wor(l)ds : berichtgeving in de Amerikaanse en de Nederlandse pers in de periode voorafgaand aan "Operation Iraqi Freedom"*. Universiteit van Amsterdam.

Heijne, B. 'Wakker worden' in *NRC Handelsblad*: 16 december 2006.

Hofland, H. 'Spreek de waarheid over Irak' in *NRC Handelsblad*: 12 oktober 2005.

Huygen, M., televisierecensie in *NRC Handelsblad*: 24 september 2002.

Kamp, H., 'Kamerbrief over Irak op verzoek van het lid Koenders (PvdA)', 21 juni 2004.

Knightley, P. (2003). *The First Casualty: the war correspondent as hero, propagandist and myth-maker from the Crimea to Iraq*. Londen: André Deutsch.

Kohut, A., 'Self-censorship: counting the ways' in *Columbia Journalism Review*, mei/juni 2000.

Leigh, D. & Norton-Taylor, R. 'Iraqi who gave MI6 45-minute claim says it was untrue'. *Guardian*: 27 januari 2004.

Lundsten, L. & Stochetti, M. (2005) 'The war against Iraq in transnational broadcasting' in *Global War – Local Views: media images of the Iraq War*. Göteborg: Nordicom.

Myjer, E. 'Waarom was Irak geen punt in campagnes?' in *Trouw*: 21 november 2006.

Nohrstedt, S.A. & Ottosen, R. *ed.* (2005) *Global War – Local Views: Media images of the Iraq War*. Göteborg: Nordicom.

Oltmans, W. (2002) *New Nazis*. Breda: Papieren Tijger.

Oltmans, W. (2002) *Global Terrorist*. Breda: Papieren Tijger.

Oranje, J. 'Hollandse oorlogslogica' in *NRC Handelsblad*: 12 juni 2004.

Oranje, J. 'Advies 'Irak' genuanceerder dan gedacht' in *NRC Handelsblad*: 28 april 2005.

Prenger, M. 'Hand-out Zelfcensuur in de Nederlandse journalistiek'. Universiteit van Amsterdam, 29 oktober 2006.

Ritter, S. & Pit, W. R. (2002) *War on Iraq: What Team Bush Doesn't Want You to Know*. London: Profile Books.

Schudson, M. (2003). *The Sociology of News*. New York/Londen: W. W. Norton & Company.

Seib, Philip. (2004) *Beyond the Front Lines: how the news media cover a world shaped by war*. New York/Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Verdooren, A. (2005) 'Massavernietingswapens, mensenrechten of Midden-Oostenstabiliteit?' : een onderzoek naar de invloed van een oorlogslegitimatie-frame uit overheidsinformatie op de berichtgeving van de Irak crisis. Universiteit van Amsterdam.

Vermeulen, K. (2004) 'Who leads Who' : een Explorierend Onderzoek naar de Relatie tussen de Amerikaanse Media en het Amerikaanse Buitenlands beleid Voorafgaand (aan) en Gedurende de Oorlog in Irak. Universiteit van Amsterdam.

Zonneveld, B. van (2004). *Slaven van de macht : over de rol van de media in de oorlog Irak-Amerika*. Universiteit van Amsterdam.